

Hamd ile Başlayan Sürelerin Değişik Yönlerden Değerlendirilmesi

 MAHMUT SÖNMEZ^a

Geliş Tarihi: 12.05.2020 | Kabul Tarihi: 23.07.2020

Öz: Bilindiği üzere muhataba önemli bir mesaj verilmek istendiğinde, söze onun ilgisini çekecek bir ifade ile başlamak edebî sanatlardan biri olarak kabul edilmiştir. Bu açıdan meseleye bakıldığında Kur’ân’ın da sûre başlangıçlarında bu yöntemi kullandığı görülecektir. Kur’ân’da Yüce Allah, sûrelere değişik ifade kalıplarıyla başlamış, bununla muhataplarına vermek istediği mesajın dikkatle dinlenilmesini sağlamıştır. Bu durum da Kur’ân’ın mu’cizevi yönlerinden biri olarak kabul edilmiş, tefsir usulü ve Kur’ân ilimlerine dair kitaplarda ayrı bir başlık altında ele alınıp incelenmiştir. Bu çalışmada da sûrelerin başlangıçları konusu ele alınarak, “elhamdülillah” cümlesi ile başlayan sûreler üzerinde durulacaktır. Sürelerin tertibi hakkındaki görüşler açıklanarak, sûre başlangıçlarında kullanılan değişik ifade kalıpları konusunda bilgiler verilecektir. Çalışmanın asıl mevzusu olan “elhamdülillah cümlesiyle başlayan sûreler” tek tek mevzubahis edilerek, bu sûreler arasındaki ortak ve farklı yönler ortaya konulacaktır. Bu şekilde ilmi muhitten gelen “ezeli kelâmın” ifade kalıplarında, sonsuz hikmet maslahatların olduğu gerçeği, sûre başlangıçları ile de gösterilmeye gayret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kur’ân, sûre, başlangıç, ezeli kelâm, elhamdülillah.

^a Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
mahmutsonmez25@hotmail.com

Evaluation of the Surahs Beginning with Praise from Different Aspects

Abstract: As it is known, when an important message is wanted to be given to the interlocutor, it is accepted as one of the literary arts to start with a phrase that will interest her. From this point of view, it will be seen that the Qur'an used this method at the beginning of the chapter. In the Qur'an, Allah almighty started with different expressions in surah and ensured that the message he wanted to give to his interlocutors was carefully listened to. This situation was accepted as one of the miraculous aspects of the Qur'an, the tafsir procedure, and the books on the knowledge of the Quran have been handled and analyzed under a separate title. In this study, the subject of the beginning of surahs will be discussed and the surahs beginning with the sentence "alhamdulillah" will be emphasized. Opinions about the order of the surah will be explained and information will be given on the different expression patterns used at the beginning of the surah. The common subject of the study, "suras that start with the sentence of alhamdulillah", will be discussed one by one and the common and different aspects will be revealed. In this way, the fact that there are endless wisdom charges in the expression patterns of the "eternal word" coming from the scientific neighborhood will be tried to be shown with the beginning of the surah.

Keywords: Qur'an, surah, beginning, eternal word, alhamdulillah.

Giriş

İnsanlığın hidayeti için gönderilmiş son ilahi mesaj olan Kur'ân-ı Kerim, pek çok yönlerden mu'cizedir. Onun mu'cize oluşu, dil ve üslubundaki fesahat ve belâğatın eşsizliğine, nazmındaki ahenk ve insicamına, manasındaki zenginliğine, ihtiva ettiği muhtelif ilimlere ve bu yönleriyle benzerinin getirilemeyeşine dayanmaktadır. Kur'ân'ın mucizevi yönlerinden birisi olan “fevâtihu's-süver/sûrelerin başlangıçları” konusu gerek müstakil kitaplarda gerekse tefsir, tefsir usulü ulumü'l-Kur'ân'a dair kitaplarda ayrı bir başlık altında ele alınıp incelenmiş ve bu konuda müstakil eserler telif edilmiştir. Söze muhatabın ilgisini çekecek bir ifade ile başlamak edebî sanatlardan biri olarak kabul edilmiştir.¹ Allah Teâlâ da Kur'ân'da Arap toplumunun hitap özelliklerinde mevcut olan yemin, tekrar, teşbih, mecaz, istiare, kinaye vb. türden ifadeleri, dikkate almış ve bu anlamda söylemde zirvede olan bu toplumu kendisine hayran bırakmıştır. Hatta mesajın muhtevasına inanmakta direnen müşrikler de inkârlarına rağmen bu gerçeği itiraf etmişler, zaman zaman gizlice Kur'ân okuyanları dinlemek suretiyle, Kur'ân'ın insanı etkisi altına alan eşsiz üslubunu, fiili olarak itiraf etmişlerdir.

Üstün edebî özelliklere sahip bulunan Kur'ân-ı Kerim'in sûrelerinin başlangıçları konusu, bu açılardan incelenmiş, gerek müstakil kitaplarda gerekse tefsir, tefsir usulü ve Kur'ân ilimlerine dair eserlerde üzerinde etraflıca durulmuştur. Bu konuyu ilmî ve edebî açıdan inceleyen âlimler, her bir sûrenin hem ifade şekli hem de mâna itibarıyla muhatabın ilgisini çekecek, âdeta onu dinlemeye zorlayacak çarpıcı bir ifade ile başladığını tesbit etmişlerdir.

Allah Teâlâ, Kur'ân'da sûrelere, “mukattaa harfleri, hamd ifadesi, haber cümlesi, şart cümlesi, dilek cümlesi, kasem, nida, emir, soru ve ta'lil/sebep bildirme” ile olmak üzere on değişik kalıpla başlamıştır. “Elhamdülillah cümlesi” de Kur'ân'daki bu değişik ifade kalıplarından birisidir. Kur'ân-ı Kerim'de beş sûre

¹ Abdurrahman Çetin, *DİA*, “Fevâtihu's-Süver” md. İstanbul: 1995, XII, 503-504.

bu kalıpla başlamıştır. Bu çalışmada “elhamdülillah cümlesiyle başlayan sûreler” konusu, ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Sûrelerdeki ortak yönler ortaya konularak bunlarla verilmek istenen asıl mesaj gösterilmiştir. Bununla birlikte bu sûrelerde öne çıkan unsurlara dikkat çekilmiş ve sûrelerin nüzul zamanlarıyla, temaları arasındaki yakın ilişki, ortaya konulmuştur. Bu şekilde ilmi muhitten gelen “ezeli kelamın” nazmında, sonsuz hikmet ve maslahatların olduğu gerçeğini, sûre başlangıçları ile de gösterilmiştir.

1. Sûre'nin Sözlük ve İstilahî Anlamı

Sözlükte, “yüksek makam, üstün derece, şan, şeref ve binanın kısım ve katları”² anlamına gelen Sûre'nin çoğulu “سور süver” dir. İstilahta ise; “âyetlerden meydana gelen, başı ve sonu belli olan bağımsız Kur'ân bölümü” diye tarif edilmiştir.³

Kur'ân'ın belli bölümlerine sûre denilmesi, birbiriyle ahenkli veya mânevî derecesi yüksek parçalardan meydana gelmesi yahut onların her birinin Kur'ân binasının bir katını veya bir parçasını teşkil etmesi sebebiyle olmalıdır.⁴

Kur'ân'da 114 sûre bulunmaktadır. Bunların en kısası, 3 âyetten ibaret olan Kevser Sûresi, en uzun sûresi de 286 âyetten oluşan Bakara Sûresidir. Sûreler isimlerini, kıssalarda geçen şahıslardan yahut konu edindikleri topluluklardan veya ilk kelimesinden almaktadırlar. Sûreler çoğunlukla isimlerini baştaki lâfızlardan almışlardır. Yasin, Tâsîn gibi. Bir kısmı da ilk âyette geçen bir kelimedenden almıştır. Necm, Asr, Kevser gibi. Bazı sûreler de isimlerini içindeki mevzularından almıştır. Yusuf, İbrahim gibi. Çeşitli kavim ve kabilelerden söz eden sûrelerin bazıları da isimlerini bunların almıştır. Benî İsrail, Melâike,

² İsmail b. Hammâd el- Cevheri, *es-Sihah Tacu'l-Lûgati ve Sihahû'l Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafur Attar, Mısır: Daru'l-Kütübi'l-Arab, 1377, II. 690; Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensari, İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut: Daru's-Sadr, 1968, IV, 386; Muhammed Abdulazim ez- Zerkani, *Menahülü'l-İrfan fi Ulumi'l Kur'ân*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988, I. 343.

³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1985, s.57; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, İstanbul: MÜİFAV, 1998, s. 103; Eroğlu, *Kur'an Tarihi ve İlimleri*, s. 67-68.

⁴ Abdülhamit Birişik, *DİA*, Sûre md. İstanbul: 2009, XXXVII, 538-539.

Münafıkûn gibi.⁵ Fakat mutlaka konulara göre isimlendirme şartı da aranmamıştır. Kur'ân sûrelerine verilen isimlerin hem tevkîfî hem de içtihâdî olduğu ifade edilmiştir.⁶ Fakat tevkîfî olduğu görüşü daha isabetli görülmektedir. Çünkü Muhsin Demirci'nin dediği gibi içtihâdî olduğunu kabul edildiğinde, bu olgunun hâlâ devam ettiği problemi ortaya çıkar ki, bu durumda, her müfessire sûrelere isim koyma yetkisi vermek demek olur.

Kur'ân sûreleri, ihtiva ettikleri âyet sayısı bakımından bir tasnife tâbi tutulmuştur. Buna göre âyet sayısı yüzden fazla olanlara "tıvâl", âyetleri yüz dolayında olanlara yahut biraz geçenlere "miûn", sayı bakımından âyetleri yüzün altında bulunanlara "mesânî", âyetleri kısa ve besmeleli fasılları çok olan sûrelere de "mufassal" denilmiştir.⁷ Sûreler meşhur şekliyle Mekkî ve Medenî diye iki kısma ayrılır. Bu ayırım konusunda İslâm âlimlerinin ittifakından söz etmek mümkün değildir. Çünkü onların bir kısmı, söz konusu taksimde mekânı, bir kısmı, zamanı/hicreti bir kısmı da hitabı esas almıştır. Ancak daha çok tercih edilen, zamanı esas alanların görüşüdür. Buna göre hicretten önce nazil olan sûreler, Mekkî, ondan sonrakiler ise. Medenî olarak kabul edilmiştir.⁸

2. Âyet ve Sûrelerin Kur'ân'daki Tertibi

Kur'ân'ın âyetlere bölünmesi, kesin bir kaideye bağlı değildir. Âyetlerin tertibinin tevkîfî, yani vahye dayalı olduğu hususunda âlimler ittifak etmişlerdir. Sûrelerin âyetleri, Kur'ân'da harfiyen Cebrail'in (a.s) Hz. Peygamber'e (s.a.s) bildirdiği tarzda yer almış olup değiştirilemezler. Çünkü nâzil olan her âyetin, hangi sûrenin neresine konulacağını, bizzat Allah bildirmiştir. Hz. Peygamber de (s.a.s) kendisine bildirildiği şekliyle âyetin yerini vahiy kâtiplerine bildirmiştir. Kur'ân'ın bütün âyetleri bu şekliyle tertib edilmiş olup bu ko-

⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 59.

⁶ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s.103.

⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 58.

⁸ Mennâu'l-Kattân, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'ân*, Kahire: Nşr. Mektebetü'l-Vehb, 2000, s. 51-64.

nuda âlimler arasında tam bir ittifak hâsıl olmuştur.⁹

Âyetlerin tertibinin tevkîfî olduğu konusunda âlimler arasında bir ittifak olmasına rağmen, sûrelerin tertibi hususunda bu ittifak mevcut değildir. Sûrelerin, elimizdeki Mushaf-ı Şerif'te görüldüğü şekliyle sıralanmasının neye istinad ettiği hususundaki görüşler üç grupta toplamaktadır:

a) Sûrelerin tertibinin, Hz.Peygamber'in (s.a.s) talimatına dayandığını/tevkîfî kabul eden görüştür. Bu görüşü kabul edenler arasında Ebubekir İbnü'l-Enbarî (ö.328/940), Cafer en-Nahhas (ö.338/949), el-Kirmâni (ö.502/1108), el-Alusi (ö.1270/1853) gibi âlimler bulunmaktadır.¹⁰ Bu görüşe göre; "Cebrâil (a.s.) vahiy getirdiği zaman Hz. Peygamber'e (s.a.s) her sûrenin yerini bildirirdi. Hz. Peygamber de (s.a.s.) âyet ve sûrelerin yerlerini ya bizzat açıklayarak ya da işaret yoluyla ashabına açıklardı. Sûrelerin tertibi, âyet ve harflerin tertibi gibiydi. Bunların tamamı Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından yapılmaktaydı. Dolayısıyla kim bir sûreyi öne alır yahut geriye bırakırsa, Kur'ân'ın tertibini bozmuş olur."¹¹

b) Sûrelerin tertibinin sahabenin içtihadına bağlı olduğunu kabul eden görüştür. Bu görüşü benimseyenlerin başında İmam-ı Malik (ö.179/795) gelmektedir. Ebû'l Hüseyin Ahmed b. Faris (ö. 395/1004) ve Ebubekir el-Bakillânî (ö.403/1012)'de sûrelerin tertibinin sahabe içtihadına dayandığını kabul edenler arasındadır. Bu görüşü savunanlar, sahabeden Hz. Ali, Ubeyy b. Ka'b ve Abdullah b. Mesud gibi zatların hususi nüshalarında sûrelerin sıralanışında bazı farklılıkların bulunduğunu ileri sürerek "eğer sûrelerin tertibi tevkîfî olsaydı, onlar bu hakkı

⁹ Zerkanî, I, 336; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 56; Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, İstanbul: Ensar Neşriyat, III. Bsk. 1989, s. 41.

¹⁰ Ebu Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh b. Behadır ez-Zerkeşi, *el-Burhân Fî Ulûmi'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Beyrut: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376/1957, I, 257; Abdurrahman b. Ebi Bekr, Celaluddin es-Suyutî, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Mısır: el-Heyetü'l-Mısriyyetü li'l-Kitab, 1394/1974, III, 363; Şihabüddin Muhammed b. Abdillâh el-Alusî, *Rûhu'l-Meâni fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Sebi'l-Mesani*, thk. Ali Abdulbari, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İmiyye, 1415, I, 27.

¹¹ Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 258, Suyutî, *el-İtkan*, III, 363.

kendilerinde bulamazlardı"¹² demişlerdir.

c) Sûrelerin tertibinin kısmen tevkîfî, kısmen de içtihadı dayandığını savunan görüştür. Bazı İslam bilginleri de sûrelerin bir kısmının tertibi Hz. Peygamberin bildirmesiyle olduğunu, diğer bir kısmının tertibinin ise sahabenin içtihadına bağlı olduğunu kabul etmek suretiyle diğer iki görüşü uzlaştırıcı bir yaklaşım sergilemişlerdir. İbn-i Atiyye (ö.546/1151) ve İbn Hacer (ö.852/1448) bu görüşü kabul eden âlimlerdendir.¹³

Kur'ân'ın Mushaf'taki mevcut tertibi, konu birliğine göre, yani aynı konudaki tüm âyetleri bir arada toplama usulüne göre yapılmamıştır. Aynı şekilde Hz. Peygamber'e inen vahiyler, kronolojik bir sıraya göre de tertiplenmemiştir.¹⁴ İlahî emir onu, mantıkî bir sıra ve muntazam bir gelişme veren bir tertip ile sunmuştur.¹⁵ Şu hâlde bir âyet Levh-i Mahfuz'da kendisi için belirtilen yere yerleştirilirken iniş zaman ve mekânına hiç bakılmamış, âyetin, iliştilirdiği sûre ile olan irtibatı esas alınmıştır.¹⁶ Böylece mükemmel bir tertibe sahip olan Kur'ân'daki bu sıralanışın her biri, bir hikmete mebni kılınmıştır.

2.1. Sûrelerin Başlangıçları

Kur'ân'ın i'caz güzelliklerinden birisi de sûre başlarında kendini göstermektedir. Beyan ilmi ile uğraşanlar; "söze güzel başlamak belagat esaslarından" demişlerdir.¹⁷ Dinleyici üzerinde derin bir tesir meydana getirmek çoğu zaman giriş cümleleri ile mümkün olduğundan, hitabette kelamın başlangıcına çok önem verilmiştir. Bir hatip ya da bir konuşmacı eğer söze güzel başlamamışsa bir sûre sonra dinleyiciler üzerinde sıkılma ema-

¹² Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 258; Suyutî, *el-İtkan*, III, 363.

¹³ Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 257; Suyutî *el-İtkan*, III, 363; Bu konudaki görüşler için bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 58; Yıldırım, *Kur'an İlimlerine Giriş*, s. 51; Demirci, *Tesir Usûlü*, s.104-107; Eroğlu, "Kur'an Tarihi ve İlimleri", s. 83-89.

¹⁴ Emin Hülî, *Tefsir ve Tefsirde Edebî Tefsir Metodu*, Çev. Mevlüt Güngör, İslami Araştırmalar, Mayıs, 1988, Sayı: 7. s. 108.

¹⁵Hamidullah, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, Trc. M. Sait Mutlu, İstanbul: Yağmur Yayınevi,1965, s. 43.

¹⁶Seyyid Kutub, Muhammed, *Kur'an'ı Nasıl Okuyalım*, Trc. Bekir Karlığa, İstanbul, İşaret Yayınları,1990, s. 74.

¹⁷ Abdullah Muhammed es-Siddik el-Ğimârî el-Hüsni, *Cevahirü'l-Beyan fi Tena-sübi Suveri'l-Kur'an*, Beyrut: Alemü'l-Kitap, 1406/1986, s. 151.

releri görülür ve onu dinleyenler hayalen başka yerlerde do-laşmağa başlarlar.¹⁸ Kullarının özelliklerini en iyi bilen Cenab-ı Hak da kelamını, onları etkileyecek şekilde dinletmek için sûrelerin başlangıçlarını özenle seçmiştir. Bu sayede her seviyeden insan O'nu duyduğunda sıkılmadan ve bıkmadan büyük bir dikkatle sonuna kadar dinlemektedir. Kur'ân'ın nazil olduğu dönemde müşriklerin bile Kur'ân karşısında dikkat kesilmeleri ve dinlemeleri biraz da bunun bu özelliğine bağlıdır.

Yüce Allah kullarına hidâyet kaynağı olarak gönderdiği Kitap'ta hitabın daha iyi anlaşılması için edebi sanatların tamamına yer vermiştir. Sûreler bazen okuyucu ya da dinleyicinin kalbine korku veren ifadeler ile bazen de müjde ile başlamıştır. İnsanların farklı seviyelerde olmaları nedeniyle beyan da farklı biçimlerde gelmiştir. Bütün sûre başlangıçları en güzel edebi üslublar ile başlamıştır.¹⁹

Sözün ya da bir kelamın tesirli olabilmesi, genellikle ifadenin tek düze ve monotonluktan uzak olmasıyla ilgilidir. Kur'ân sûreleri de her defasında aynı ifade kalıpları ile başlamış olsaydı muhataplar üzerinde pek fazla etkili olmayabilirdi. Kulların üzerinde ilk defa duyduklarında derin bir tesir oluşturması için de Yüce Allah sûrelere bazen Huruf-u mukattaa ve soru sorarak, bazen kase ve nida ile bazen hamd ve sena ifadeleri ile bazen de haber, şart ve dilek cümleleri ile başlamıştır.²⁰

Kur'ân-ı Kerim'deki 114 sûre değişik ifade kalıpları ile başlamıştır. Zerkeşi ve Suyutî bunları on gurupta ele almıştır. Bunlar Mukattaa harfleri, hamd ifadesi, haber cümlesi, şart cümlesi, dilek cümlesi, kase, nida, emir, soru ve ta'lil ile başlayan sûrelerdir.²¹

1- Huruf-ı Mukattaa'a ile Başlayan Sûreler: Kur'ân-ı Kerim sûrelerin bazısının başında bir ya da birkaç harften meydana

¹⁸ Faruk Tuncer, *Kur'ân Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı ile Sonu Arasındaki Münasebet*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2000, s. 89.

¹⁹ Hüsnî, *Cevahir*, s. 151.

²⁰ Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 164-181; Suyutî, *el-İtkan*, III, 363.

²¹ Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 164-181; Suyutî, *el-İtkan*, III, 361.

gelen rumuzlar bulunur.²² Bu harflere *Hece Harfleri* ya da *Huruf-ı mukatta'a* denir.²³ Kur'ân-ı Kerim'de 29 sûre bu harflerle başlamaktadır. Müteşabihat'tan olduğunda ittifak edilen bu harfler, sûre başlarında 13 şekilde görülmektedir.²⁴ Bunlar bazan tek bir harften, bazan iki, bazen üç, bazan dört, bazan de beş harften meydana gelmiştir. Üç sûrede tek bir hece harfi kullanılmıştır ki, ²⁵ bunlar; Sad (ص), Kaaf (ق) ve Nun (ن) sûreleridir.²⁶ On sûrede iki hece harfi kullanılarak huruf-ı mukattaa oluşturulmuştur. Bunlar 40. sûreden başlayıp 46. sûreye kadar devam eden "حم Hamim" ile başlayan; Mü'min/Gafir, Fussilet, Şura, Zuhuf, Duhan, Casiye sûreleridir ki, bunlara "el-Havamim" sûreleri denir. Diğer üç sûre ise, Neml (طس), Taha (طه) ve Yasin (يس) sûreleridir.²⁷ Üçlü kullanım 13 sûrede geçmektedir. Bunlardan 6 tanesi (الم) kalıbı ile başlayan Bakara, Al-i İmran, Ankebût, Rum, Lokman ve Secde sûreleridir. Diğer beş sûre de (الر) kalıbı ile başlayan Yunus, Hud, Yusuf, İbrahim ve Hicr sûreleridir. Ayrıca Şura sûresinin ikinci âyetinde de (عسق) şeklinde üçlü kullanım geçmektedir. Şuara ve Kasas sûrelerinde ise bu üçlü kullanım (طسم) şeklinde görülmektedir.²⁸ Dörtlü kullanım Araf Sûresinde (المص) şeklinde, Ra'd sûresinde ise, (المر) kalıbı ile kullanılmıştır. Huruf-ı Mukattaa'nın beşli kalıbı ise, sadece Meryem sûresinde (كهيعص) şeklinde kullanılmıştır.²⁹

Mukattaa harften ile başlayan sûrelerde bir bütünlük gö-

²² Fahrudin er-Razî, et-*Tefsirû'l-Kebir = Mefatihü'l-Ğayb*, Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1420, II, 250.

²³ Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 164-181; Suyutî, *el-İtkan*, III, 361.

²⁴ Ebu'l-Kasım Mahmud b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşeri Cârullâh, *el-Keşşâf'an Hakâyiki Gavâmizi't-Tenzîli ve 'Uyûni'l-Ekâvîli fi Vücûhi't-Te'vîl*, Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1407, I, 21; Razî, *Mefatihü'l-Ğayb*, I, 258; Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebibekr el-Kurtubî, *el-Cami li-Ahkami'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Birduni ve İbrahim Edfiş, Kahire: Daru Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964, VI, 384, I, 154; Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 164-181; Suyutî, *el-İtkan*, III, 361; Subhi Salih, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an*, s. 236.

²⁵ Suyutî, *el-İtkan*, III, 361.

²⁶ Razî, *Mefatihü'l-Ğayb*, II, 258.

²⁷ Razî, *Mefatihü'l-Ğayb*, II, 258; Suyutî, *el-İtkan*, III, 361.

²⁸ Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 164-181; Suyutî, *el-İtkan*, III, 361.

²⁹ Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 164-181; Suyutî, *el-İtkan*, III, 361.

rünmektedir. Bu sûrelerin ikisi hariç (Bakara ve Al-i İmran) hepsinin Mekkî olması bunun en açık misalini teşkil etmektedir. Birbirleri ile aralarında yakın bir irtibat olmakla birlikte az da olsa farklılıklar bulunmaktadır.

2- Nida ile Başlayan Sûreler: Nida ile başlayan sûrelerin beş tanesinde doğrudan Hz. Peygamber'e nida edilmiştir. Bunlar; Ahzâb, Talak, Tahrim, Müzemmil ve Müddessir sûreleridir. Diğer beş sûrede ise, ümmete nida edilmektedir. Bu sûreler de Nisa, Maide, Hacc, Hucurat ve Mümtehine sûreleridir.³⁰

3-Haber Cümlesi ile Başlayan Sûreler: Kur'ân-ı Kerim'de bazı sûreler haber cümlesi ile başlamaktadır.

Bunlar, Enfâl, Tevbe, Nahl, Enbiya, Müminun, Nur, Zümer, Muhammed, Fetih, Kamer, Rahman, Mücadele, Hakka, Mearic, Nuh, Kıyame, Beled, Abese, Kadir, Beyyine, Karia, Tekâsür ve Kevser sûreleri olmak üzere toplam 23 sûredir.³¹

4-Kasemle Başlayan Sûreler: Kur'ân-ı Kerim'de 15 sûrenin başında kasem/yemin ifadesi kullanılmıştır. Bu sûrelerin başında yer alan kasem, farklılık arz etmektedir. Bazen meleklerle yemin edilmekte, bazen güneşe, bazen de aya, toprağa ve hatta nebatat ile hayvana yemin edilmektedir. Saffât sûresinde meleklerle, Buruc ve Tarik sûrelerinde feleğe, Necm, Fecr, Şems, Leyl, Duha ve Asr Sûrelerin feleğin levazımına veya zamanın bir paçasına; Zâriyât ve Mürselat sûrelerinde havaya; Tur sûresinde toprağa; Tin sûresinde nebatata; Naziat sûresinde konuşan hayvana ve Adiyat sûresinde ise hayvana kasem ederek başlamıştır.³²

5- Başlarında Şart Edatı Bulunan Sûreler: Kur'ân-ı Kerim'de 7 sûre, şart cümlesi ile başlamıştır. Bu sûreler; Vakıa, Münafikun, Tekvîr, İnfitâr, İnşikâk, Zilzal ve Nasr sûreleridir.³³

6- Emir Cümlesi ile Başlayan Sûreler: Bunlarda, Cinn, Alak, Kâfirun, İhlas, Felak ve Nas sûreleridir. Bu sûrelerden

³⁰ Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 164-181; Suyutî, *el-İtkan*, III, 361.

³¹ Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 164-181; Suyutî, *el-İtkan*, III, 362.

³² Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 164-181; Suyutî, *el-İtkan*, III, 362.

³³ Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 180; Suyutî, *İtkan*, III, 362.

Alak sûresi, “oku” emri ile diğer sûreler ise, “söyle” ifadesi ile başlamıştır.³⁴

7- Soru ile Başlayan Sûreler: Kur’ân-ı Kerim’de altı sûre de emir cümlesi ile başlamaktadır. Bu sûreler, İnsan, Nebe’, Ğaşiye, İnşirah, Fil ve Maun sûreleridir.³⁵

8- Dua Cümlesi ile Başlayan Sûreler: Bunlar da ortak özelliği korkutmak olan; Mutaffifin, Hümeze ve Leheb sûreleridir.³⁶

9- Ta’lil ile Başlayan Sûre, Kur’ân-ı Kerim’de sadece Kureyş sûresi ta’lil ile başlamıştır.³⁷

10- Hamd ile Başlayan Sûreler

Belağat esaslarından birisi de konuya güzel başlamaktır.³⁸ Kur’ân-ı Kerim sûrelerinin bir kısmının hamd ile başlaması da bunun en güzel örneklerinden birisidir. Hamd ile başlayan sûreler Kur’ân-ı Kerim’de iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Cenab-ı Hakk’ın kendisini sena ederek başladığı sûreler; ikinci ise, Zatını noksan sıfatlardan tenzih ederek başlamış olduğu sûrelerdir.³⁹ Fatiha, En’am, Kehf, Furkan, Sebe’, Fâtır ve Mülk sûrelerine Yüce Allah zatını sena ederek başlamış; İsrâ, Ala, Hadid, Haşr, Saff, Cum’a ve Teğâbün sûrelerine ise, Zatını noksan sıfatlardan tenzih ederek başlamıştır.⁴⁰ Bu ifadelerden anlaşıldığı gibi bu sûrelerin ilk yarısında Cenab-ı Hakk’ın kemal sıfatları isbat edilerek başlanılmış, ikinci yarısında ise O’nu bütün noksanlıklardan tenzih ederek başlanılmıştır.

Kur’ân-ı Kerim’de on dört sûre, Yüce Allah’ı hamd ve Onu sena ederek başlamıştır. Bu sûrelerin beşi Medine’de, diğer dokuzu ise Mekke’de nazil olmuştur. Bunlardan beş sûre, **الْحَمْدُ لِلَّهِ** lafzı ile⁴¹ iki sûre, **تَبَارَكَ** kalıbı ile (Furkan ve Mülk sûreleri)

³⁴ Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 164-181; Suyutî, *el-İtkan*, III, 362.

³⁵ Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 180; Suyutî, *İtkan*, III, 362.

³⁶ Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 164-181; Suyutî, *el-İtkan*, III, 363.

³⁷ Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 164-181; Suyutî, *el-İtkan*, III, 363.

³⁸ Cevahir, s. 151.

³⁹ Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 164; Suyutî, *el-İtkan*, III, 364.

⁴⁰ Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 164.

⁴¹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat ve

ve yedi sûre ise, "Tebih" ifadesi ile başlamıştır.⁴² Bu lafızlar bazen masdar olarak (سُبْحَانَ İsra Sûresi), bazen muzâri (سَبَّحَ Hadid, Haşr ve Saff sûreleri gibi), bazen muzâri (سَبَّحَ Cum'a ve Teğabün sûreleri gibi) bazen de emir (سَبِّحْ A'la sûresi gibi) sigasıyla kullanılmıştır.⁴³ Bu sûrelerin tamamı ile ilgili açıklamalarda bulunmak, çalışmamızın sınırlarını aşacağından dolayı, sadece اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ile başlayan sûreler konusu ele alınacaktır.

2.2. Elhamdülillah ile Başlayan Sûreler

Hamd, İhtiyarî olarak yapılan iyiliğe karşı gönül açıklığı ile o iyiliğin sahibine saygı ifade eden bir övgüdür.⁴⁴ Hamd, hiç bir tesirde kalmayarak kendiliğinden iyilik yapana karşı kullanılan bir sena ifadesidir. Kısmen medih, kısmen teşekkür ile birleşen bir çeşit övgü ifadesidir.⁴⁵ Medih/övme ise, bir iyilik ve güzellik karşısında yapılır ki,⁴⁶ bu iyilik ve güzelliğin meydana gelmesinde, kişinin iradesi, etkisi olsun veya olmasın methedilebilir. Kişi kendi iradesinin eseri olmayan fiziki güzelliği sebebiyle övüldüğü gibi cömertlik ve cesaret gibi kendi kazanımları olan üstün yönleriyle de övülür. Buna mukabil hamd sadece irade ve istekle hâsıl olan iyilik ve güzellik karşısında yapılır. Bundan dolayı bir kişiye, güzelliğinden dolayı "hamd ettim" denilemez, bunun yerine; onu, güzelliğinden ötürü "medhettim" denilir.⁴⁷

Şükür, isteyerek yapılmış bir iyiliğe sözlü veya fiilî veya kalb ile nimeti verene saygıda bulunarak ona karşılık vermektir. Bu, hem Allah'tan hem de insanlardan gelen iyilikler karşılığında yerine getirilmesi beklenen ahlâkî bir ödevdir. Sadece fiil veya kalb ile yapılan şükür, medih olmadığı gibi hamd de değildir.⁴⁸ Şükür, sadece bir iyilik ve ihsana karşı ifade edilirken, hamd ise, bunların yanında irade ve ihtiyara dayalı bütün güzellik ve iyilikler karşısında söylenir.

Dağıtım, 1979, VI, 3941.

⁴² Suyutî, *el-İtkan*, III, 363.

⁴³ Zerkeşî, *el-Burhan*, I,164.

⁴⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 56-57.

⁴⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 57.

⁴⁶ Kurtubî, *Camiu'l-Beyan*, I, 133.

⁴⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 57.

⁴⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 57.

Bu mânada hamd yalnızca Allah'a mahsustur.⁴⁹

Başkalarına nisbet edilen iyilik ve güzellikler, gerçek ve kâmil manasıyla onların isteklerine bağlı değildir. Çünkü insanların kendi istekleriyle yapmış oldukları iyilik ve güzelliklerde Allah'ın da iradesi vardır. Yani Cenab-ı Hakk, iyilik yapan kişiye, başkasını acıyıp merhamet etme duygusu vermemiş olsaydı, o şahıs iyilik yapamazdı. Dolayısıyla bu şekilde yapılan iyilik ve güzelliklerde Allah'ın payı, yüzde doksan ise, iyilik yapan kişinin hissesi ancak yüzde ondur. Zira mülk umumen Allah'ındır. Dolayısıyla bu mânada hamdın tamamı Allah'a mahsustur, O'na aittir.

2.2.1. *Fatiha Sûresi*

Fatiha sûresi, Kur'ân'ın ilk sûresidir. Bir yeri veya bir şeyi açan anlamına gelen "Fatih" sıfatından isme nakledilmiştir. Sonundaki "ta" nakl veya mübalağa ifade etmek için getirilmiştir. Kur'ân'ın bir bakıma mukaddimesi/önsözü konumunda olduğundan⁵⁰ "Fatihatü'l-Kitab" veya "el-Fatiha" bu sûrenin ismi olmuştur.⁵¹ Bu sûre, Kur'ân-ı Kerim'in başlıca maksatlarını ihtiva eden bir hülâsası mahiyetindedir. Adeta Kur'ân mükemmel bir vücut, Fatiha onun başı, besmele ise o baştaki taç gibidir.⁵² Fatiha sûresi, Kur'ân-ı Kerim'in tamamının bir fatihası ve mukaddimesi olduğundan, kendisinden sonraki Bakara sûresi ile tenasübü bulunduğu gibi, diğer bütün sûrelerle de bir münasebeti mevcuttur.⁵³

Kur'ân'ın bütün sûrelerle irtibatı olması hasebiyle, bu sûreye hamd ile başlanması son derece münasip olmuştur. Bunun yanında sûreye elhamdülillah cümlesiyle başlanmış ve bununla kulların yaratılış maksatları olan "ibadet etmenin" önemi, ilk sûrenin ilk cümlesi ile bildirmiştir. Bu ifade ile böyle bir Kitabı gönde-

⁴⁹ Hayrettin Kahraman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş, Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Ankara: I-V, DİB Yayınları, 2007, I, 8-9.

⁵⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 56.

⁵¹ Alûsî, *Ruhu'l-Meanî*, I, 37.

⁵² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 56.

⁵³ Suat Yıldırım, *Fatiha ve En 'am Sûrelerinin Tefsiri*, İzmir, Işık Yayınlar, 1993, s. 57.

ren Zat'ın, bütün hamd ve senaya layık olduğuna işaret edilmek istenmiştir.

2.2.2. En'am Sûresi

Fatiha'dan sonra "hamd" ile başlayan ikinci sûredir. Fatiha ile En'am sûreleri arasında icmal ve tafsil yönünden çok yakın bir irtibat mevcuttur. Kur'ân'ın asıl maksatları olan, "Tevhid, Nübüvvet, Ahiret ve Adalet" Fatiha'da tam bir özet halinde zikredilmiş, En'am sûresinde ise, bu konular daha tafsilatlı anlatılmıştır.

En'am Sûresi neredeyse tevhide hasredilmiştir. Peygamber kıssalarından Hz. İbrahim seçilmiştir. Dikkat edildiğinde görülür ki, anlatılan konu onun kavminin durumu değil bilakis kendi ağzından tevhid delillerini bildirmektir.⁵⁴ Bu yönüyle de sûreye hamd ile başlamak pek münasib olmuştur.

الْحَمْدُ لِلَّهِ lafzıyla başlayan bu beş sûre ile ilgili müfessir Fahrreddin Razi dikkat çekici şu açıklamaları yapmıştır; Allah Teala Fatiha'dan başka dört sûrede de الْحَمْدُ لِلَّهِ lafzıyla başlamıştır ki, bu sûrelerin ilki "En'am" sûresidir. Bu sûreye "Gökleri ve yeri yaratan; karanlıkları ve aydınlığı (nuru) var eden Allah'a hamdolsun" diyerek başlamıştır. Burada zikredilen şeyler, Fatiha'daki sözünün ifade ettiklerinden bir kısmıdır. Çünkü "Âlem" lafzı, Allah'tan başka her şeyi içine almaktadır. Bu âyette bahsedilen "gökler, yer, nur ve karanlıklar" da Allah'ın dışında var olan şeylerden bazılarıdır. O halde En'am sûresinin başında zikredilenler, adeta Fatiha sûresinin başında zikredenlerin bir parçasıdır. Ayrıca En'am sûresinin başında göklerin ve yerin yaratılmasından bahsedilmiş, Fatiha sûresinde ise, O'nun âlemlerin Rabbi olduğu hususu nazara verilmiştir. Âlemin, varlığını devam ettirebilmesi, Cenab-ı Hakk'ın bekasıyla mümkün olduğu sabit olunca; âlemin, meydana gelmesi hususunda, onu meydana getirecek bir varlığa haydi haydi muhtaç olması gerekir. Ama âlemin meydana gelmesinde bir muhdise ihtiyaç olmasından, varlığın devam etmesi hususunda bir ibka ediciye muhtaç olması da gerekmez. Dolayı-

⁵⁴ Yıldırım, *Fatiha ve En 'am Sûrelerinin Tefsiri*, s. 58.

sıyla, bu sûrenin başında zikredilen hamd işi, sanki Fatıha sûresinde zikredilen "hamdin" muhtevasına giren hususlardan sadece bir kısmını bildirmekte ve mücmelin bir tafsil olmaktadır.⁵⁵ Bu sûrede de "Gökleri ve yeri yaratan; karanlıkları ve aydınlığı (nuru) var eden Allah'a hamd olsun" ifadesiyle başlanılmış ve Fatıha sûresindeki "âlemlerin rabbi" terkininin ihtiva etmiş olduğu külli mananın bir cüz'üne işaret edilmiştir. Çünkü âlemler ifadesinin şumulüne/kapsamına, gökler, yer, karanlıklar ve aydınlıklar da girmektedir.

2.2.3. Kehf Sûresi

"Hamd" ile başlayan ikinci sûre Kehf sûresidir. Bu sûre de Yüce Allah'ın büyüklüğünü ve kadsiyetini ifade ve onun azamet, kibriyâ, celâl ve kemal sıfatlarını itiraf eden;⁵⁶ "Kuluna, kitabı indirmiş olan Allah'a hamd olsun" âyet ile başlamıştır. Bu âyette Allah Rasûlüne indirilen Kur'ân'a dikkat çekilerek onun insanlık için büyük bir nimet olduğu vurgulanmıştır. Razi bu âyetin yorumunda şu açıklamaları yapmıştır: "Kuluna, kitabı indirmiş olan Allah'a hamd olsun" âyeti bir çeşit nimete tahsis edilmiş bir hamdetme demektir ki, bunlar da ilim, marifet, hidâyet ve Kur'ân nimetidir.⁵⁷ Bu âyetten maksat, ruhları bilgiler aracılığıyla terbiye etmektir. Çünkü Allah'ın kuluna indirdiği kitap, keşiflerin müşahedelerin meydana gelmesine sebeptir.⁵⁸ Buna göre bu âyet, sadece ruh terbiyesine işaret etmiş olur. Fatıha sûresinin başında "Âlemlerin Rabbi" demesi de, bütün âlemler hakkında umumi bir terbiyeye işaret eder. Bu umumi terbiyeye meleklerin, insanların, cinlerin ve şeytanların ruhi terbiyeleriyle, göklerde ve yerde meydana gelen maddi terbiye de dâhil olmaktadır. O halde, Kehf sûresinin başında bahsedile, Fatıha sûresinin başında anlatılan şeyler nevinden olduğu kolaylıkla anlaşılabilir.⁵⁹

Kur'ân'ın insanlık için nimet olması, öncelikle onları manen

⁵⁵ Razi, *Mefatihü'l-Çayb*, XII, 474.

⁵⁶ Muhammed Ali es-Sabûni, *Safvetü't-Tefâsir*, Daru's- Sabûni li't-Tibaati ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Kahire, 1417/1997, II, 166.

⁵⁷ Razi, *Mefatihü'l-Çayb*, XII, 474.

⁵⁸ Razi, *Mefatihü'l-Çayb*, XVI, 221.

⁵⁹ Razi, *Mefatihü'l-Çayb*, XXVI, 221.

terbiyesiyle ilişkilidir. Çünkü Kur'an, beşeriyete sunmuş olduğu manevi reçeteler ile onların ruhi hastalıklarını en güzel şekilde tedavi etmiş ve sosyal hayata huzur ve saadet getirmiştir. Kur'an'ın bu terbiye edici özelliğini "asr-ı saadet" en bariz bir şekilde göstermektedir. Şu halde bu sûrede Allah'a hamd edilmesinin gerekçesinin, Kur'an'ın indirilmesine bağlanmasının sebebi, O'nun insanlığın terbiyesinde yegâne amil olmasından kaynaklanmaktadır.

2.2.4. Sebe' Sûresi

"Hamd" ile başlayan üçüncü sûre, Sebe' sûresidir. Bu sûre de "Göklerde ve yerde bulunan her şeyin kendisine ait olduğu Allah'a hamd olsun" diye başlamıştır. Cenab-ı Hakk En'am sûresinin başında, yer ve göklerin yaratıcısı olduğunu; Sebe' sûresinin başında ise, göklerde ve yerde bulunan şeylerin kendisine ait olduğunu açıklamıştır. Bu da O'nun "Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun" sözünün muhtevi olduğu konulardan bir kısmıdır.⁶⁰ Razi, Sebe' sûresinin başında da **الْحَمْدُ لِلَّهِ** ile başlayan sûrelerle ilgili olarak yorumunda, Kur'an'da hamd ile başlayan beş tane olduğunu, bunlardan En'am ve Kehf sûrelerinin, Kur'an'ın ilk yarısında yer aldığını, diğer iki sûrenin de Kur'an'ın ikinci yarısında bulunan Sebe' ve Fâtır sûreleri olduğunu zikretmiştir. Beşinci sûre olan Fatih'a'nın de Kur'an'ın başlangıcı olması hasebiyle hem Kur'an'ın ilk yarısıyla, hem de son yarısıyla birlikte okunduğunu belirtmiş; bunun hikmetini de, Allah'ın nimetlerinin sayılamayacak kadar çok olmasına rağmen, bunları "yaratma nimeti ile varedilen şeyi sürdürme ve yaşatma nimeti" olarak iki kısımda toplandığına dikkat çekmek olarak açıklamıştır.⁶¹ Razi ayrıca Allah'ın nimetlerini de dünyevi ve uhrevi olmak üzere iki kısımda ele alarak ortaya şöyle bir prensip koymuştur; "dünyevi olan nimet, onu varedip devam ettirmek, uhrevi olanlar da, yeniden yaratmak ve yeniden yaşatmaktır."⁶² Çünkü Cenab-ı Hakk, bizi ilk önce rahmetiyle yaratmış ve hayatımızı

⁶⁰ Razî, *Mefatihü'l-Çayb*, XII, 474.

⁶¹ Razî, *Mefatihü'l-Çayb*, XXV, 190.

⁶² Razî, *Mefatihü'l-Çayb*, XXV, 190.

devam ettirebileceğimiz şeyleri de bizim için halketmiştir ki, bu nimet, "iade /yeniden yaratma" vasıtasıyla tekrar tahakkuk edecektir. Zira O, bizi yeniden yaratacak ve bizim için devamlı ve kesintisiz olan şeyi de halk edecektir. O halde bu demektir ki bizim, birisi ilk yaratılış diğeri de yeniden yaratılış olmak üzere iki halimiz vardır. Bütün bu hallerde Allah'ın üzerimizde birisi icad etme, diğeri de yaşatmak nimeti olmak üzere iki nimeti vardır.⁶³ O halde Yüce Allah'ın En'am sûresindeki "*Hamdolsun, o gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı vareden Allah'a...*"⁶⁴ âyeti, dünyevi nimet ve ilk yaratmaya bir işaretir. Kehf sûresinde yer alan "*Hamd, kuluna Kitab'ı indiren Allah'a mahsustur*"⁶⁵ âyeti de, yaşatmak ve devam ettirmek demek olan, dünyevi nimete bir işaretir. Çünkü beka ve salah hali, şeriat ve kitapla sağlanır. Eğer bunlardan birisi olmasaydı, o zaman insanlar arasında çekişme, mücadele ve münakaşa meydana gelirdi ve aralarında da hüküm verilemezdi. Bu da karşılıklı sürtüşmeye, dövüşmeye ve birbirini yok etmeye götürürdü. O halde, kitap indirme işi, dünyada yaşatmanın kendisine taalluk ettiği bir nimettir. Cenab-ı Hakk'ın Sebe sûresindeki, "*Göklerde ve yerde ne varsa, kendisinin olan Allah'a hamdolsun. Ahirette de hamd O'nundur*"⁶⁶ âyeti de haşr ile ikinci yaratma nimetine bir işaretir.⁶⁷

Şu hâlde bu sürede "*Göklerde ve yerde ne varsa, kendisinin olan Allah'a hamdolsun. Ahirette de hamd O'nundur*" denilmekle, ölümden sonraki ikinci yaratılış nimetine vurgu yapılmıştır. Bir başka ifade ile insanları ölümden sonra tekrar dirilten Allah, sonsuz hamde layık olduğu bildirilmiştir. Çünkü bu nimet, tamamen Yüce Yaratıcının kullarına olan bir rahmetidir. Burada zikredilen hamdin gerekçesi de Fatihâ'da beyan edilmiş hamd gerekçesinin bir kısmını teşkil etmektedir.

1.3.5. Fâtır Süresi

⁶³ Razî, *Mefatihü'l-Ğayb*, XXV, 190.

⁶⁴ En'am, 6/1.

⁶⁵ Kehf, 18/1.

⁶⁶ Sebe', 34/1.

⁶⁷ Razî, *Mefatihü'l-Ğayb*, XXV, 190.

"Hamd" ile başlayan dördüncü sûre, Fâtr sûresidir. En'am sûresinin başında "Allah'ın göklerin ve yeri yaratıcısı" olmasından bahsedilmişken, bu sûre ise, "Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur" ifadesi ile başlamış ve Allah'ın "gökleri ve yeri yoktan varederek; onların zatlarnı yaratan/Fâtr olması" nazara verilmiştir ki, buradaki "Fâtr/Yaratmak" ise, En'am sûresindeki "Haleka/Yarattı" ifadesinden başkadır. Fâtr sûresinde hamde konu şeyler Fatihâ sûresindeki hamdin muhtevasına giren kısımlardan bir kısmıdır. Böylece tam ve külli olan hamdin Fatihâ sûresinin başında olan hamdetme işi olduğu ortaya çıkmış olur ki, bu da Onun "Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır" ifadesidir. Zira her varlık, ya lizatihî vacibü'l-vücuttur yahut da lizatihî mümkinü'l-vücuttur. Lizatihî vacibü'l-vücut olan tek olup o da Allah'tır. Onun dışında kalanlar ise mümkün varlıklardır. Her mümkünün varlık âlemine dâhil olması, ancak Allah Teâlâ'nın icadı ve tekviniyle mümkündür. O halde varolma bir nimettir. Varetme ise, bir in'am, terbiye ve büyütmedir. İşte bu sebepten dolayı Cenab-ı Hak "Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır" buyurmuştur. Allah Teâlâ kendisi dışındaki her şeyin terbiye edicisi ve lütfedip ihsanlarda bulunanıdır. Böylece "Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır" sözü, maksadı tamamen yerine getiren külli ve kapsamlı bir söz olmuş olur. Ama diğer sûrelerin başında zikredilen hamdlerden her biri Fatihâ'nın başında zikredilen hamdin kısımlarından bir kısım, çeşitlerinden bir çeşittir.⁶⁸

Elhamdülillah lafzı ile başlayan sûrelerle ilgili olarak Menar Tefsirinde Reşid Rıza da şu açıklamaları yapmıştır: "Hamd ifadesi, En'am sûresinde gökleri ve yeri yaratıp karanlıklarla aydınlığı var etmesine; Kehf sûresinde, Kur'ân'ı en ekmele kuluna indirmesine (ki hem Kur'ân hem de Hz. Peygamber nur olarak tavsif edilmektedir); Sebe sûresinde gökleri ve yeri yaratmasına, ahirette de hamdin zatına ait olmasına, Hakim ve Habir sıfatlarına; Fâtr sûresinde ise, gökleri ve yeri yaratıp melekleri resul kılmasına bağlı olarak ele alınmıştır. Melekler de gökten inip göğe çıkan nurani varlıklardır. Böylece anlaşılıyor ki Kehf, Sebe' ve Fâtr sûreleri, En'am sûresinin başında mücmel bırakılan hamd sebeple-

⁶⁸ Razî, *Mefatihü'l-Ğayb*, XII, 474.

rini tafsil ve o sûredeki tevhid, risalet ve ahiret meselelerini isbat etmektedir.⁶⁹ Reşid Rıza bu yorumuyla Razi'den farklı olarak, Enam sûresinde özet olarak zikredilen hamd sebeplerinin, diğer sûrelerde ayrıntılı olarak anlatıldığına dikkat çekmiştir. Müfessir Razi ise, yukarıda zikredildiği gibi Fatihâ'da mücmel olarak zikredilen hamd sebeplerinin diğer sûrelerde tafsili olarak anlatıldığını belirtmiştir.

Kurtubi de Enam sûresinin **الْحَمْدُ لِلَّهِ** ile başlayan bir sûre olduğunu, ulûhiyeti isbat ederek yani, "hamd bütünüyle Allah'ındır, O'nun hiçbir ortağı yoktur" diyerek başladığını ifade ettikten sonra, bu sûreden başka sûrelerin de hamd ile başladığını belirtmiş ve sadece bir sûreye hamd ile başlamak diğerlerine ihtiyaç bırakmayacak şekilde yeterli olmaz mıydı? Şeklinde bir soru ile tefsirine başlamış ve bu soruya şöyle cevap vermiştir: "Hamd'in bulunduğu her bir yerde, kendine has bir anlamı vardır. Hamd'in çeşitli nimetler ile ilgisi bulunması dolayısı ile yer aldığı her bir yerde başkasının yerini tutmayacak şekilde ifade ettiği özel bir anlamı vardır."⁷⁰ Kurtubi bu yorumuyla **الْحَمْدُ لِلَّهِ** lafzının, zikredildiği her âyette sayılan nimetlerle ilgili olarak özel bir anlam ihtiva ettiğine dikkat çekmiştir.

Müfessir Elmalılı M. Hamdi Yazır ise Kur'ân'da **الْحَمْدُ لِلَّهِ** başlayan beş sûre olduğunu, bunlardan En'am ile Kehf sûrelerinin Kur'ân'ın ilk yarısında, Sebe' ve Melaik (diğer adıyla Fâtır) Sûrelerinin de son yarısında olduğunu, Fatihâ sûresinin ise, Kur'ân'ın hem ilk yarısı ve hem de son yarı ile okuduğunu belirterek açıklamalarına başlamış. Daha sonra Razi'nin yorumlarını benzer yorumlar getirerek şöyle demiştir: "Yüce Allah'ın nimetleri pek çok ve bizim saymaya gücümüz yetmemekle birlikte bunlar, birisi "icad/yoktan var etme" diğeri de "ibka/devamlı ve sürekli kılma" nimeti olmak üzere, asıl itibariyle iki kısma ayrılmaktadır. Çünkü Yüce Allah bizi önce rahmetiyle yaratmış ve bizim için gerekli olan şeyleri de yoktan var etmiştir. Bu nimet bir de iade olunacaktır. Çünkü O bizi, başka bir diriltme ile bir daha yoktan var edecek ve bizim için devam edecek şeyleri de yaratacaktır. Demek ki bizim biri

⁶⁹ Muhammed Reşid b. Ali Rıza, *Tefsiri'l-Menar*, Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Ammetü li'l-Kitab, 1990, VII, 71; Muhammed Ali es-Sabûni, *Safvetü't-Tefsîr*, Kahire: Daru's- Sabûni li't-Tıbaatı ve'n-Neşr ve't-Tevzi', 1417/1997; II, 243.

⁷⁰ Kurtubi, *el-Cami*, VI, 384.

başlangıç, diğeri yeniden yaratılma olmak üzere iki halimiz vardır. Her iki halde de üzerimizde Cenab-ı Hakk'ın iki nimeti sözkonusudur ki, bunlar da yoktan varetme ve ibka/devamlı ve sürekli kıлма" nimetleridir. Fatıha Sûresinde her iki nimete işaretle "*Hamd Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, Din gününün tek sahibi Allah'adır*" buyrulduğu gibi, ilk yarıda En'am Sûresinde nimeti yoktan var etme şükürüne işaret olmak üzere, "*Hamd olsun o gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a*" buyurulmuştur. KeHF Sûresinde de nimeti sürekli kılmaya şükür olmak üzere, "*Kitabı kulu üzerine indiren Allah'a hamd olsun*" buyurulmuştur. Çünkü Kitap ve Şeriat varlığı koruma sebebidir. Son yarıda bu sürede ahiret nimeti ve yeniden yaratılma hatırlatılarak buyuruluyor ki: Hamd, övgü ile ululanmak Allah'ındır. Allah'ın hakkı, Allah'ın özelliğidir. O ki bütün göklerdeki ve yerdeki hep O'nundur. O'nun yaratması, O'nun mülkü, O'nun nimetidir. Bu açıklamalara ilave olarak Kur'an'ın başka sûrelerinde zikredilen, **الْحَمْدُ لِلَّهِ** lafzıyla ilgili de şu açıklamaları yapmıştır: "Bu dünyada insanların elinde ne varsa hep emanettir. Ahirette de hamd o'nundur. Yani bu önün bir sonu, bu dünyanın bir ahireti vardır. O ahiret ve ahiretteki nimetler de O'nun ve onun için önünde hamd O'nun olduğu gibi, sonunda da hamd O'nundur. Ahiret, kazanma ile ilgili olduğu için, orada hamd, O'nun hakkı değil zannedilmesin. Onu hikmetiyle hazırlayan çalışanların, çalışmasını ve çabasını zayı etmeyip çabasına ve kazanmasına göre, ecirini ve karşılığını verecek olan O'dur. Ve gerek dünya nimetleri ve gerek ahiret nimetleri, kazanma ile ne kadar ilgili olursa olsun esas itibariyle kazanıp hak etmekten daha çok bir ihsan yoluyla olduğunda da şüphe yoktur. Cennetlikler "*Hamd olsun Allah'a ki bizi hidâyetiyle buna kavuşturdu. Eğer Allah bize hidâyet etmeseydi kendiliğimizden bunun yolunu bulmuş olamazdık*"⁷¹; *Bize vaadinde doğru olan, bizi cennetten neresini dilersek yerleşmek üzere buraya mirasçı yapan Allah'a hamdolsun*"⁷²; *Bizden tasayı gideren, Allah'a hamdolsun. Gerçekten Rabimiz çok bağışlayıcıdır, çok nimet vericidir ki, ihsanından bizi durulacak bir yurda yerleştirdi*"⁷³ diye türlü hamdlerle hamd edecekler ve bütün dualarının sonu da "*Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'adır*"⁷⁴

⁷¹ A'raf, 7/43.

⁷² Zümer, 39/74.

⁷³ Fâtır, 35/34,35.

⁷⁴ Yunus, 10/10.

olacaktır. Dünyada hamd bir görev, bir ibadet, ahirette ise bir zevk duyma, zevk almadır. O, hikmetiyle dünyayı ahirete, ahireti dünyaya bağlayarak iki âlemin işlerini sağlam biçimde idare ederek hamdetmeye layık olan hakîmdir. Her şeyin sırrını içyüzünü, önünü ve sonunu bilen ve bilerek işleri idare eden habîrdir.⁷⁵

Ona göre Cenab-ı Hakk, iki türlü hamde layıktır; biri Ahiret cüzüyle diğeri de icad (Dünya) cihetiyle. Fatiha da her iki cihat de söz konusudur. Çünkü o hem Rahmandır, hem Rahimdir, hem "âlemlerin Rabbidir hem de din gününün malikidir." Kehf sûresinde de beka nimetine hamededir.¹ Zira "Kuluna kitabın indirilmesi" bekaya delalet eder. En'am, Sebe' ve Fâtır sûrelerinde ise icad yönüyle hamd ve şükre layıktır. En'am sûresinde "Yerin ve göklerin yaratılması..." gibi icad şükürüne işaret vardır. Sebe ve Fâtır sûrelerinde ise İslamın gelmesi ile yeni bir âlemin inşa edildiği görülür.⁷⁶

Hamd ile başlayan sûreler arasındaki münasebeti şöyle özetleyebiliriz. Fatiha sûresinde Cenab-ı Hakk, âlemlerin rabbi olması dolayısıyla bütün hamdlerin zatına mahsus olduğunu ifade etmiştir. Buradaki bütün âlemler ifadesinin şümulüne yerler, gökler, insanlar, cinler, melekler, hayvanlar, bitkiler, kısacası canlı ve cansız, maddi ve manevi bütün varlıklar girmektedir. Yüce Allah bütün âlemlerdeki mevcudatı en güzel şekilde terbiye ederek yaratıp, onların hayatlarını devam ettirecekleri ortamları hazırlamış olması; O'nun her türlü övgüye layık olduğunu istilzam etmektedir. Hamd ile başlayan diğer sûrelerde ise, Fatiha'da mücmel olarak zikredilen hususların birer cüzleri ifade edilerek, Yüce Allah'ın hamde layık olduğu bildirilmiştir. Mesele Kehf sûresinde Cenab-ı Hakk, "Kuluna, kitabı indirmiş olan Allah'a hamd olsun" diye başlayarak, kullarının manevi terbiyesi için gönderilmiş Kur'ân'a dikkat çekmiştir ki, bu nimet Fatiha'da mücmel olarak zikredilen hamdin bir kısmına işaret etmektedir. Yine En'am sûresinde gökler, yer, nur ve karanlıkları yaratan Yüce Allah'ın hamde layık olduğu bildirilirken, burada

⁷⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 3941.

⁷⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 3941.

Fatiha'daki hamdin bir kısmı dile getirilmiş olmaktadır. Aynı şekilde Sebe' sûresinde "Göklerde ve yerde bulunan her şeyin kendisine ait olduğu Allah'a hamd olsun" ifadesi de Fatiha'da özet olarak anlatılan hamdin bir şubesine dikkat çekilmiştir. Keza Fâtır sûresinde de "gökleri ve yeri yoktan yaratan" Allah'ın övülmeğe layık olduğu zikredilerek, burada da Fatiha' da hülâsa olarak anlatılan hamdin bir parçasına vurgu yapılmıştır.

Ayrıca Cenab-ı Hakk, bu sûrelerin başlangıçlarında **الْحَمْدُ لِلَّهِ** ifadesini kullanarak kullarına, hamd ve şükürün ehemmiyeti bildirmek istemiştir. Bunun yanında hamd ile başlayan bu sûrelerin her birinde "tevhid hakikati," değişik yönleriyle ele alınmış ve her seviyedeki insanın rahatlıkla anlayabileceği şekilde son derece açık bir tarzda anlatılmıştır. Bu şekilde Kur'an'ın en önemli maksadı olan "tevhid hakikati" insanlığa tebliğ edilmiş olmaktadır.

2.3. Sûrelerin Nüzul Ortamı ve Muhtevaları

2.3.1. Fatiha Sûresi

Fâtîha sûresi, Hz. Ali'den (r.a) rivâyet edilen; "Fatihatü'l-Kitab Mekke'de Arş'ın altında bir hazineden nazil olmuştur" haberde, bu sûrenin Mekke devrinin ilk yıllarında, dördüncü ve beşinci sırada nazil olduğu bildirilmiştir.⁷⁷ Yedi âyettir. Sûrenin Medine döneminde indiğine dair Mücâhid'den bir rivâyet yer almaktadır. Ancak bu rivâyetle ilgili olarak Vâhidî, Hüseyin b. Fazl'ın şu sözünü kaydetmektedir: "Her âlimin bir kusuru, bir hatası vardır. İşte bu da Mücâhid'in yaptığı bir yanlıştır. Çünkü o bu sözünde tek kalmıştır ve âlimler ondan (bu konuda) ayrılmışlardır."⁷⁸ Ayrıca Übeyy b. Kab'dan gelen sahih bir rivâyette de; "Fatiha, Kur'an'dan ilk nazil olanlar arasındadır ve o, es-Sebu'l-Mesâni'dir. "Sana es-Sebu'l-Mesâniyi verdik"⁷⁹ mealindeki âyeti içinde bulunduran Hicr sûresinin Mekki olduğunda ise, hiç ihtilâf yoktur ki, İbn Abbâs, Katâde ve sahabenin çoğu da bu

⁷⁷ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 12; Zerkeşi, I, 207; Suyutî, *Dürri'l-Mensûr*, I, 10, 34; M. Abdülazim ez-Zerkanî, I, 88-89.

⁷⁸ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 12.

⁷⁹ Hicr, 15/87.

görüştürdiler.⁸⁰ Bazı âlimler de “bu sûre, önce Mekke’de namazın farz kılındığı esnada, sonra da Medine’de kıblenin tahvili sırasında olmak üzere iki defa nâzil olmuştur” diyerek, bu rivâyetler arasını telif /uzlaştırma etmişlerdir.⁸¹ Hâlbuki bu sûre ile ilgili olarak iki defa indirilmesinin herhangi bir nedeni bulunmamakta veya bu konuda herhangi bir rivâyet yer almamaktadır. Fâtîha kelimesinin anlamı bir şeyi açan demektir. Aslında Kur’ân-ı Kerîm’e bir giriş ve hatta Kur’ân’ın özeti mahiyetinde olduğunu kabul edenler bulunmaktadır. Bilindiği gibi Kur’ân’ın birçok sûresi bir defada inmemiş, parça parça inmiştir.

Bu sûrenin değişik on iki ismi olduğu kaydedilmektedir.⁸² Dikkat çekenler şunlardır: Ümmü’l-Kitâb, Kitabın esası, anası, temeli demektir. Ümmü’l-Kur’ân, Kur’ân’ın esası, anası, temeli demektir. Salât ismi de verilmektedir. Bunun iki anlamı vardır. Birincisi salat duadır ve zaten Fatîha’da içerik açısından düşünüldüğünde bir duadır. İkincisi ise salât özel anlamda namaz kılmak demektir. Bilindiği gibi namazın her rekâtında Fâtîha okunmaktadır. Namazla ilişkisinden dolayı salât ismi verilmektedir. Sûrede yüce Allah’a hamdden söz edildiği için Hamd sûresi, her rekâta tekrarlanmasından dolayı el-Mesâni, Kur’ân-ı Kerimin bütün ilimlerini ihtiva etmesi sebebiyle el-Kur’ânü’l-Azim gibi isimler verilmiştir. Bunların yanında el-Vâfiye, el-Kâfiye ve Şifa isimleriyle de tesmiye edilmiştir.⁸³

Fatîha sûresi, Kur’ân’ın temel konularını öz ve özet olarak ihtiva etmektedir. Bu sûrede “Ulûhiyet, Tevhid, Ahiret, Kuluk/İbadet, Hidâyet, Dua, İstiane, Sırat-ı Mustakım, Mükâfat ve Ceza Vaadi, Va’d ve Vaid, Emir ve Yasaklar, Kur’ân Kıssalarının Özü ve Doğru Yolu Bulanlarla Ondan Sapanlara İşaretler” yer almaktadır. “Hamd Allah’a mahsustur” cümlesi, Cenab-ı Hakk’ın, kendisini hamde layık kılan bütün kemal sıfatlarını; “Âlemlerin Rabbi” ifadesi, diğer yaratma ve fiil sıfatlarını; “Rahman ve Ra-

⁸⁰ Vahidi, *Esbâbü’n-Nüzûl*, s. 13.

⁸¹ Alusî, *Ruhu’l-Meânî*, I, 35.

⁸² Kurtubî, *Camiu’l-Beyan*, I, 111.

⁸³ Kurtubî, *Camiu’l-Beyan*, I, 111.

him" isimleri, Allah'ın insanlara rahmet ve merhametinden kaynaklanan din kurallarını; "*Din Gününün Sahibi*" nitelemesi, kıyamet hallerini ve ahiret âlemini; "*Yalnız Sana İbadet Ederiz*" ifadesi, iman, ibadet ve sosyal düzeni, "*Sadece Senden Yardım Dileriz*" cümlesi, amellerde ihlası (ibadetlerin sadece Allah rızası için yapılmasını) ve Tevhidi (O'ndan başkasına kulluk edilmesini, ibadet yapılmamasını, Allah'a mahsus sıfat ve yetkilerin O'ndan başkasına tanımlanmamasını) ifade etmektedir. "*Bizi Doğru Yola/Sırat-ı Müstakime İlet*" âyeti, ibadet, hidâyet, nizam, düşünce ve ahlak çerçevesini; "*Nimete Erdirdiklerinin Yoluna...*" ifadesi, gelmiş geçmiş örnek nesilleri, millet ve toplulukları, mükâfat ve ceza vaadi ile -konuları desteklemek, canlı bir şekilde tasvir etmek, örneklendirmek ve geçmişten ibret alınmasını sağlamak üzere verilen- Kur'ân kıssalarının özünü; "*Gazaba Uğramışların ve Sapmışların Yoluna Değil*" cümlesi ise, kötü örnek teşkil eden ve hallerinden ibret alınması gereken geçmiş toplulukları içine almaktadır. Bütün bu konular bir arada ve iç içe bir üslub ve ilahi tertip içinde sunulmaktadır.⁸⁴

Kur'ân'ın nüzul sırası dikkate alındığında "Allah" isminin ilk defa bu sûrede yer aldığını ifade edebiliriz. Zira bu sûreden önce nazil olan âyetlerde devamlı olarak "Rabb" kelimesi geçmektedir. Bu sûre, daha başlangıçta, Allah'ın nasıl bir varlık olduğunu ortaya koymaya başlamıştır. Aynı şekilde sûrede âhiret düşüncesine yer verilerek, o günde hükmün sadece Allah'a ait olacağı ve ölümden sonra yeniden bir hayatın varolacağı vurgulanmıştır. Allah'ın dışındaki yaratılmış varlıkları ifade etmek için kullanılan "âlem" lafzı da ilk defa bu sûrede yer almıştır. Bu sûrede dikkat çeken önemli ifadelerden birisi de, "dosdoğru, mutedil, sabit ve değişmeyen yol" anlamlarını ihtiva eden "dosdoğru yol" ifadesidir. Cahiliye toplumunda insanların zihin dünyaları karma karışık olduğu bir dönemde, Cenab-ı Hakk, "sırat-ı müstakım" ifadesi ile insanları bu kargaşadan kurtarmayı geye edinmiştir.

⁸⁴ Muhammed Tahir b. Aşûr et-Tunusi, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, Tunus: Daru't-Tunusiyeti li'n-Neşr, 1984, I, 133-134.

2.3.2. En'am Sûresi

En'am sûresi, Mushaftaki sıralamada 6, iniş sırasına göre 55. sûredir. Hicr sûresinden sonra Sâffât sûresinden önce⁸⁵ Mekke devrinin son yılında tamamı bir gecede nâzil olmuştur. Sûrenin, nüzul yönünden bir hususiyeti, uzun sûrelerden olmasına rağmen bir defada indirilmiş bulunmasıdır.⁸⁶ Ebu Ubeyd ve Taberani, İbni Abbas'tan Keza Taberani İbni Ömer'den merfu' olarak, Mûcahit ve Atadan "cümleten vahideten" indirildiği rivâyet edilmiştir. Bu rivâyetlerin hepsinde sûrenin inzaline yetmişbin melâikenin refakat ettiği bildirmiştir.⁸⁷ Bazı âyetlerinin (20, 21, 91, 92, 93, 98, 114, 145, 151, 152, 153) Medine devrinde nâzil olduğuna dair rivâyetler de mevcuttur.⁸⁸ Ancak bu durum "sûre bir defada indirildikten sonra, Medine'de nazil olanlardan üç âyet ona dâhil edilmiştir" yorumu ile vuzuha kavuşturulmuştur.⁸⁹ Sûre, ismini 136, 138 ve 139. âyetlerde geçen ve "deve, sığır, koyun ve keçi" anlamına gelen en'âm kelimesinden almıştır. Ayrıca bu sûre, Allah'ın birliği ve Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğuna dair kesin belgeler, puta tapıcılığı red ve iptal eden delil ve hüccetler ihtiva etmesinden dolayı (âyet 83, 149) Hüccet sûresi diye de isimlendirilmiştir.⁹⁰

Bu sûre, Hz. Peygamber (s.a.s.) ve müminler için çetin imtihan ve elem verici işkenceler döneminde nazil olmuştur. Bu dönem, müminler için Mekke'de hayat çekilmez hale gelmiş ve Mekke dışında bile sığınacak bir yerin ufukta görünmediği bir hal almıştı. Belki bir çıkış yolu bulunur düşüncesiyle Taife giden Hz. Peygamber'e, (s.a.s.) burada sığınma ve koruma sözü verilmediği gibi üstelik taşlayarak şehirlerinden çıkarmışlardı. Aynı zamanda Mekke halkı; Hz. Peygamber'i ya öldürerek, ya tutuklayarak, ya da kentlerinden sürerek kendisinden kurtulmak için danışmalarda bulunuyorlardı. Bu kara günlerde, Mek-

⁸⁵ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, IV, 63.

⁸⁶ Süyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*, III, 343-344.

⁸⁷ Kurtubî, *Camîu'l-Beyan*, VI, 382.

⁸⁸ Süyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*, III, 345; Alûsî, *Rûhu'l-Meâni*, VII, 76.

⁸⁹ Reşid Rıza, *Tefsîrî'l-Menar*, VII, 286-287.

⁹⁰ Emin Işık, *DîA*, Enam Sûresi md. İstanbul: 1995, XI, 169-170.

ke'de İslâm'ı kabul eden Evs ve Hazrec'in bir takım etkili kişilerinin çabalarıyla İslâm'ın serbestçe yayılmaya başladığı Yezrib'den bir ümit ışığı belirmişti. İslâm'ın başarıya giden yolunda mütevazı bir başlangıçtı bu ve kimse bu başlangıcın gizlediği büyük potansiyeli kestirebiliyor değildir. Çünkü sıradan bir gözlemciye göre bu zamanda henüz İslâm zayıf bir hareketti; yalnızca, Peygamber'in (s.a.s.) kendi ailesi ve hareketin birkaç yoksul bağlınının zayıf desteği dışında hiçbir destek yoktu. Açık-tır ki, yoksul Müslümanların da, düşmanları haline gelen ve kendilerine işkence yapan kendi kavimlerine terk edildiklerinden, yapabilecekleri fazla bir yardım olamazdı.⁹¹

Müşrik bir kavme inmiş olan bu sürede, Hz. Peygamber (s.a.s.) ile müşrikler arasında geçen tartışmaları anlatan çeşitli bölüm ve tablolar yer almaktadır. Bu tartışmalar ile kâfirlerin acizyeti ortaya konmuş ve kendisine yapılanlar nedeniyle üzüntü ve kedere kapılan Hz. Peygamber'in bu durumu, gelen vahiylerle giderilmiştir. Kâfirlere özellikle de küfrün öncülerine inatçı ve müstebkir konumları ve yürüttükleri kötü rolleri nedeniyle sert eleştiriler ve uyanlar yapılmıştır.⁹² Bu sürede tevhid inancına ağırlık verilerek Cenab-ı Hakk'ın azametine, kudretine, hikmetinin kapsamlılığına ve kâinat kitabının eşsizliğine yönelik gerçekler ortaya konulmuştur.⁹³ Hz. Peygamber'in risaletinin doğruluğuna ve Kur'an'ın Allah'la olan bağlantısına dair Ehl-i kitaba deliller sunulmuştur. Ölümünden sonra yeniden dirilişin, kesin delilleri ortaya konulmuş, şirk ve dalâlet ehlinin sapık görüşlerini, bâtil inanışlarını red ve iptal eden belgeler inkârcıların nazarlarına arz edilmiştir.⁹⁴ Bütün bunlar, insanın kendisinde dış dünyada, şiddet ve rahatlık anlarındaki beşerî tabiatlarda bulunan delillere dikkat çekilerek geniş geniş anlatılmıştır. Bu mevzular-da, müşrikleri ikna etmek ve susturmak için engin ve susturucu

⁹¹ Ebü'l-A'lâ el-Mevdudî, *Tefhîmü'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, (çev. Komisyon), İnsan Yayınları, İstanbul, ts. I, 527.

⁹² Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, Kahire: Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1388, IV, 63.

⁹³ Sabûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, I, 349.

⁹⁴ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, IV, 63.

deliller ortaya konulmuştur. Peygamberlerin babası Hz. İbrahim'i ve onun peygamber olan çocuklarından bir grubu konu edinerek, meşakkatlere katlanma ve sabretme hususunda Hz. Peygamber'e, (s.a.s.) onlara tabi olması tavsiye edilmiştir.⁹⁵ Arapların hayvanlar ve ekinler hususundaki gelenekleri, nezirleri/adakları, çocuklarını öldürmeleri vb. yanlış inançları ile ilgili bölümlere yer verilerek, onların bu konularla alakalı hurafeleri hedeflenmiştir.⁹⁶ Eti yenilen ve yenilmeyen hayvanlarla ilgili açıklayıcı bilgiler, helâl ve harama ait hükümler yer almıştır.

En'am sûresinde ilk yaratılış nimetine dikkat çekilerek iman esasları üzerinde durulmuş; özellikle tevhid konusu üzerinde hayli tahşidat yapılmıştır. Bunun yanında diğer iman esaslarından nübüvvet ve haşir konuları üzerinde durulmuştur. Bu vesileyle kâfir ve müşriklerin iddiaları kesin ve mukni delillerle çürütülmüştür. Peygamber kıssalarından Hz. İbrahim'in hayatından zorlu kesitler anlatılarak, Hz. Peygamber ve onun şahsında müminler topluluğu teselli edilmiştir.

2.3.3. Kelf Sûresi

Mushaf tertibine göre Kur'ân-ı Kerîm'de 18. sırada bulunan Kelf sûresi, nüzul sıralamasında 69. sırada yer almakta ve toplam 110 âyettir. 28, 83 ve 101. âyetlerin Medine'de indiğine dair görüşlere, âyetlerin Mekki sûrelerde öne çıkan muhteva ve üslûbları dikkate alınarak itibar edilmemiş,⁹⁷ sûrenin Mekki olduğuna dair ittifaktan bahsedilmiş ve daha ziyade tek seferde indirildiği görüşü kabul görmüştür.⁹⁸ Adını, 9-26. âyetlerde anlatılan Ashâb-ı Kelf kıssasındaki mağara anlamındaki kelf kelimesinden almıştır.⁹⁹

Bu sûre, Mekke döneminin üçüncü aşamasında indirilen ilk sûrelerden biridir. Bu aşama, peygamberliğin beşinci yılından onuncu yılına kadar sürmüştür. Bundan önceki dönemde

⁹⁵ Sabûni, *Safoetü't-Tefâsir*, I, 349.

⁹⁶ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, IV, 63.

⁹⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, V, 50.

⁹⁸ Kurtubî, *Camîu'l-Beyan*, X, 346; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XV, 241-242.

⁹⁹ Kurtubî, *Camîu'l-Beyan*, X, 346.

Kureyşliler, İslami hareketi bastırmak için Peygamber (s.a.s.) ve müminlerle alay ederek, onları tehdit etmiş ve çeşitli iftiralar atmışlardı. Fakat üçüncü aşamada aynı amaçla işkence araçları, ekonomik baskı ve kaba kuvvet kullanmaya başladılar. Öyle ki Müslümanların büyük bir kısmı Habeşistan'a hicret etmek zorunda kalmış, geride kalanlar ise, Peygamber (s.a.s.) ve ailesi ile birlikte Şi'bi Ebi Talib'de (Ebu Talib Mahallesinde) muhasara altına alınmış, onlara tam anlamıyla sosyal ve ekonomik bir bojkot uygulanmıştı. Bu dönemde tek teselli verici nokta Ebu Talib ve Hz. Hatice (r.a) gibi önemli şahıslar nedeniyle Kureyş'in büyük ailelerinin onlara yardım etmesi olmuştu.¹⁰⁰

Mevdudi, bu sürede ele alınan konulardan hareketle, Müslümanların işkencelere rağmen henüz Habeşistan'a hicretin gerçekleşmediği dönemde nazil olduğunu belirterek, bu nedenle işkence gören müminleri teselli etmek, cesaretlendirmek ve onlara mümin insanların geçmişte imanlarını nasıl koruduklarını göstermek amacıyla da bu sürede Ashab-ı Kehf/Mağarada uyuyanların kıssasının anlatıldığını zikretmiştir.¹⁰¹

Sürenin nüzulüne dair aktarılan bir rivâyete göre, "Müşrikler, kıssacı olarak bilinen Nadr b. Hâris ile Ukbe b. Ebû Muayt'ı Yahûdi âlimlerine göndermişler, bu âlimler de Hz. Muhammed'e Ashâb-ı Kehf, yeryüzünün doğu ve batısına giden kişi ve ruh konularında soru sormalarını, eğer bunları bilirse ona inanıp uymalarını tavsiye etmişlerdir. Resûl-i Ekrem bu sorulara cevabını bir gün sonra vereceğini bildirmiş, fakat "inşallah" demeyi unutmamıştı. Beklediği vahiy gelmeyince müşrikler, onun aleyhinde konuşmaya başlamış, Hz. Peygamber büyük bir sıkıntıya düşmüştü. On beş gün sonra da, "Herhangi bir şey için, Allah'ın dilemesi dışında: "Ben yarın onu yapacağım" deme. Unuttuğun zaman Rabbini an ve şöyle de: "Umulur ki, Rabbim beni doğruya daha yakın olana erdirtir"¹⁰² âyetlerinin de yer aldığı Kehf sûresi nâzil olmuş-

¹⁰⁰ Mevdûdi, *Tefhimü'l-Kur'an*, III, 147.

¹⁰¹ Mevdûdi, *Tefhimü'l-Kur'an*, III, 147.

¹⁰² Kehf, 18/23-24.

tu.”¹⁰³ Bu rivâyet genel olarak kabul edilmekle birlikte, bazı açılardan tenkit edilmiş ve ihtiyatla karşılanması gerektiği söylenmiştir.¹⁰⁴ Buna rağmen, Kur’ân’ın ilgili konularda bu sûrede yer alan açıklamalarının, peygambere yöneltilen bir soruya binaen indiği, özellikle Ashâb-ı Kehf kıssasının, bazı Müslümanlar tarafından Mekke’de bulunan Hıristiyanlara sorulması sebebiyle gündeme geldiği ve neticede bunu en iyi bilen Allahü Teâlâ olduğunu beyan için, sûrede bu olaydan bahsedildiği¹⁰⁵ de düşünülmüştür.

Sûrede esas itibarıyla imanı temellendirmek için inanç esaslarından *tevhid* ve *risalet* hakikati üzerinde durulmuştur. Cenab-ı Hakk, kendisinin hamde layık olduğunu söyledikten sonra "kulundan" ve "O'na gönderdiği Kitap" tan bahsetmektedir. Kulu diye tarif ettiği ve onurlandırdığı zat "Peygamberlerin sonuncusu" olan Hz. Muhammed'dir¹⁰⁶ ki, bu konular tevhid ve nübüvvet cümlesindedir. Bu temel konuların yanında sûre, iman edenleri gayret ve himmete getirip, kendilerini bekleyen zafer ve mükâfata haber vermek; kâfirleri ise, kendilerini bekleyen feci akıbeti bildirmek suretiyle tehdit etmek için Kur’ân'ın güzel kıssalarından üçünü ele almıştır.¹⁰⁷ Birincisi Ashâb-ı Kehf kıssasıdır ki, bu kıssa inanç uğrunda canını feda etme kıssasıdır. Bu kıssa ile Yüce Allah, insanların öldükten sonra tekrar diriltmelerinin çok olay olduğu mesajını vermiştir.¹⁰⁸ İkinci kıssa, Hz. Musa'nın (a.s) Hızır (a.s) ile olan kıssasıdır ki, bu da ilim tahsil etme uğrunda tevazu gösterme kıssasıdır. Üçüncü kıssa ise, Zülkarneyn kıssasıdır ki, takvası ve adaleti sayesinde Yüce Allah'ın kendisini ülkelere hâkim kıldığı, yeryüzünün doğularına

¹⁰³ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Camii'l-Beyan an Te'vili'l-Kur'an*, Beyrut: thk. Müessetü'r-Risale, ts. XVII, 592; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 305; Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selam, Dar Tayyibe, 1420/1999, V, 136; Alûsî, *Ruhu'l-Meânî*, VIII, 189.

¹⁰⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, V/335-338; İlyas Üzüm, DİA, "Kehf Sûresi", İstanbul: 2002, XXV, 188.

¹⁰⁵ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, V, 50.

¹⁰⁶ Alûsî, *Ruhu'l-Meânî*, VII, 192.

¹⁰⁷ Sabûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, II, 166.

¹⁰⁸ Vehb b. Mustafa ez-Zühaylî, *Tefsîru'l-Münir fi'l-Akâdeti ve's-Şer'ati ve'l-Menhec*, Dimeşk: Daru'l-Fikri'l-Muasır, 1418, XV, 198.

ve batılarına sahip olma imkânı verdiği bir melik olan Zülkarneyn'in yaptığı set anlatılmıştır.¹⁰⁹ Ayrıca bu sûre de Hakkın, çok mal ve saltanata bağlı değil, inanca bağlı olduğunu açıklamak için her zaman ve mekanda meydana gelmesi mümkün olan üç misal getirilmiştir. Birinci misal malıyla övünüp kibirlenen zengin ile imanı ve inancıyla şerefli fakir hakkındadır. Bu misalde "iki bahçe sahipleri" kıssasında anlatılmıştır.¹¹⁰ İkinci misal, dünya hayatı ile onun sona erip yok olması hususundadır. Üçüncü misal İblis'in Âdem'e (a.s) secde etmek istememesi ve dolayısıyla Allah'ın rahmetinden kovulup mahrum bırakılması olayında tasvir edilen gurur ve kibir misalidir.¹¹¹ Bütün bu kıssa ve öğütler ile dünyaya aldanmak, içindeki nimetlerle meşgul olup hayırlı ve faydalı işleri yapmaktan geri durmak tenkit edilerek,¹¹² bunlardan öğüt ve ibret alınması istenmiştir.¹¹³ Daha sonra sûre, kâfirlerin amellerinin ahirette boşa çıkacağını bildirilerek salih amel işleyen müminlerin ahirette ebedi nimetlere nail olacaklarının müjdesiyle sona ermiştir.¹¹⁴

Kur'ân'ı dosdoğru, lafız ve manasında çelişki bulunmayan, müminleri müjdelemek ve inkârcıları uyarmak üzere indirilen bir kitap olduğu belirtilerek söze başlanılmış ve hayat nimetinin devam etmesi için yaratılmış olan nimetlere dikkat çekilmiştir. Yeryüzünde Yüce Allah'ın kudretini açık bir şekilde gösteren hayret verici güzellikler nazara verilmiştir. Ayrıca Cenab-ı Hakk'ın azamet ve kibriyasını gönüllere yerleştirmek için üç kıssayı ele alarak, bunlar üzerinden muhataplara gerekli mesajları vermiştir. Bunlara ilaveten sûre de her zaman ve mekânda meydana gelmesi ihtimal dahilinde olan üç misal getirilerek, bunlar üzerinden Hakkın, mal çokluğu ve saltanata bağlı olmayıp iman ve itikada bağlı olduğu vurgulanmıştır. Daha sonra sûrede müminler, kendilerini bekleyen zafer ve mükâfat haber

¹⁰⁹ Sabûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, II, 166.

¹¹⁰ Züheylî, *Tefsiru'l-Münir*, XV, 198.

¹¹¹ Sabûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, II, 166.

¹¹² Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, V, 50.

¹¹³ Sabûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, II, 166.

¹¹⁴ Züheylî, *Tefsiru'l-Münir*, XV, 198.

verilerek tebşir edilmiş, kâfirler ise kendilerini bekleyen kötü akıbet bildirilmek suretiyle tehdit edilerek son bulmuştur.

2.3.4. Sebe Sûresi

Kur'ân-ı Kerîm'de 34. sırada bulunan Sebe' sûresi, nüzul sıralamasında 58. sırada yer almakta ve toplam 54 âyettir. Sûrenin üslubundan hareketle Mekke döneminin ilk zamanlarında veya ortalarında nâzil olduğunu tahmin edilen Sebe' sûresi,¹¹⁵ Lokman sûresinden sonra nâzil olmuştur. 6. âyetinin Medine'de indiği görüşü taraftar bulmamıştır.¹¹⁶ Adını 15. âyette geçen Sebe'den alır. Nüzül sebebi olarak Ebû Süfyân'ın ölümden sonraki ebedî hayatı ve kötülerin azaba maruz kalacağı gerçeğini inkâr edişi zikredilmektedir.¹¹⁷ Ancak "sebebin hususi olması, hükmün umumi olmasına mani değildir" kuralı gereğince bunu, Hz. Peygamber'in muhataplarının Allah'ın birliğini ve âhiret hayatının varlığını inkâr konusunda katı bir tutum sergilemeleri şeklinde genel bir nüzül sebebine bağlamak daha isabetli bir yaklaşım olacaktır.

Sebe' sûresi, İslâm inançları konusuna önem veren ve Allah'ın birliğini, peygamberliği, öldükten sonra dirilmeyi ve haşri isbat gibi dinin esaslarını ele alan Mekki sûrelerdendir. Sûre, mahlûkâtı yoktan yaratan, âlemlerin işlerini sağlam yapan, hikmetiyle kâinatı idare eden Allah'ı yüceltmekle söze başlamıştır. Allah'ın yaratan, yoktan var eden ve hikmet sahibi olduğu bildirilerek, göklerde ve yerde zerre ağırlığı bir şey, Onun bilgisinden gizli kalmadığı hatırlatılmış, bunların Âlemlerin Rabbinin birliğini gösteren en büyük deliller olduğu zikredilmiştir. Tevhid inancı bu şekilde tesbit edildikten sonra haşir bahsine geçilerek, müşriklerin bu konularla ilgili inkârlarına, mukni cevaplar verilmiştir.¹¹⁸ Cevaplar genellikle talimat, öğüt verme ve delil getirme, tartışma şeklinde olmakta, fakat bazı yerlerde kâfirler

¹¹⁵ Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an*, IV, 479.

¹¹⁶ Kurtubî, *Camiu'l-Beyan*, XIV, 166.

¹¹⁷ Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf b. Hayyan el-Endülüsî, *el-Bahru'l-Muht fi't-Tefsir*, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993, VII, 247.

¹¹⁸ Sabûnî, *Safvetü't-Tefsir*, II, 498.

inatçılıklarının yol açacağı kötü akıbet ile uyarılmaktadır.¹¹⁹ Sürede bahsedilen hakikatler bazı peygamberlerin kıssaları ile takviye edilmiş, bu cümleden olarak Hz. Davud ve Süleyman'a (a.s.) işaret edilerek, Allah'ın o ikisi üzerinde tamamladığı nimeti ve O'na şükürleri anlatılmıştır. Onların çağdaşı olan Sebe' medeniyeti de anlatılarak, nimetin sadece şükürle devam edeceği dersi verilerek istenmiştir.¹²⁰ Ayrıca sürede lüks içinde yaşayan kâfirlerin mallarıyla ve çocuklarıyla gururlanarak her zaman peygamberlerin düşmanları oldukları bildirilmiştir. İnkârcı kavimlerin ibret amiz akıbetleri anlatılarak, onlardan öğüt alınmaları istenmiştir.¹²¹ Son olarak sürede, müşriklerin kıyamet günü gelmeden önce bir ve tek olan Allah'a iman etmeye davet edildikleri, onların da Kur'ân'a ve Resulullah'a iman etmek, salih ameller işlemek için tekrar dünya dönmeyi istedikleri; fakat artık vakit çok geç olduğu için müşriklerle arzuları arasına engel konulduğu anlatılarak sona ermiştir.¹²²

Sûre, diğer birçok Mekkî sûre gibi tevhid, nübüvvet gibi inanç esaslarını ihtiva etmekle beraber, sûrenin ağırlık merkezini öldükten sonra dirilme konusu teşkil etmektedir. Öldükten sonra tekrar dirilip hesaba çekilme, farklı yollarla ve muhtelif üslub ve ifadelerle tekrarlanarak anlatılmıştır. Muhataplar tarafından bu hakikatlerin iyice anlaşılması için bazı peygamber kıssalarıyla desteklenmiştir. Hz. Davud ve Süleyman'a (a.s.), Allah'ın vermiş olduğu iktidar, onların çağdaşı olan Sebe' medeniyeti anlatılarak, nimetin ancak "şükür ile devam edeceği" dersi verilmiştir.

2.3.5. *Fâtır Sûresi*

Fâtır sûresi, Adını ilk âyette geçen "fâtır" kelimesinden alır. Aynı âyette yer alan "melâike" kelimesinden dolayı Melâike sûresi diye de adlandırılmıştır.¹²³ Sûre, Mekke devrinin ortalarında Habeşistan'a hicret olayından sonra ve miracdan önce

¹¹⁹ Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an*, IV, 479.

¹²⁰ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IV, 264.

¹²¹ Züheylî, *Tefsîru'l-Münîr*, XXII, 132.

¹²² Züheylî, *Tefsîru'l-Münîr*, XXII, 133.

¹²³ Alûsî, *Ruhu'l-Meânî*, XI, 334.

nâzil olmuştur.¹²⁴ “Yarmak, kabuğunu yarıp ortaya çıkmak, yaratıp ortaya çıkarmak” anlamındaki “f-t-r” kökünden türeyen fâtır kelimesi, sûrenin başında Allah ismine sıfat olmuştur. Buna göre, “Göklerin ve yerin fâtırı olan Allah’a hamdolsun” demek, “Gökleri ve yeri yok iken yaratan, onları yeni ve sürekli oluşumlara uğratacak olan Allah’a hamdolsun” anlamına gelir.¹²⁵

Sûre kâinatı yoktan vareden, melekleri, insanları ve cinleri yaratan eşsiz yaratıcıdan bahsederek başlamış, Allah’ın hamde layık olduğunu ifade etmiş ve bu şekilde sûrenin öncelikli hedef ve maksadı olan tevhid hakikati zihinlere yerleştirilmek istenmiştir.¹²⁶ Tevhid inancı ekseninde Kâinat sayfalarından, öldükten sonra dirilme ve haşre dair kesin deliller de ortaya koymuştur.¹²⁷ Bu cümleden olarak; “yağmurun indirilmesi, ekin ve meyvelerin yetiştirilmesi, insanın değişik merhaleler halinde yaratılması gibi” delil ve burhanları zikretmiştir. Bunların yanında “tuzlu denizin tatlı denizden ayrı tutulması, gece ile gündüzün birbirini izlemesi, birinin diğeri içine girdirilmesi, güneş ve ayın insanın emrine verilmesi”¹²⁸ vb. kevnî âyetlerle de Allah’ın birliğini ve gücünü, muhataplarına bildirmek istemiştir. Sûrede mümin ile kâfir arasındaki büyük fark ele alınarak “kör ile gören, karanlıklarla aydınlık, gölge ile sıcaklık” onlar için darb-ı mesel olarak getirilmiştir.¹²⁹

Daha sonra sûrede, meyvelerin çeşit çeşit oluşuna, insanlar ve hayvanlar gibi diğer mahlûkların farklı farklı yaratılışına, dağların ve taşların muhtelif şekillerde oluşuna, bütün bunların bir kısmının beyaz, bir kısmının siyah, kimisinin de kırmızı renkte oluşuna dikkat çekilmiş¹³⁰ ve bütün bu hadiselerin, Yüce Allah’ın kudretini gösteren deliller olduğu nazara sunulmuştur.

¹²⁴ Emin Işık, DÎA, Fatır Sûresi” md. İstanbul: 1995, XII, 240-241.

¹²⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI, 3792.

¹²⁶ Züheylî, *Tefsiru’l-Mümin*, XXII, 219.

¹²⁷ Sabûnî, *Safvetü’l-Tefâsir*, II, 516.

¹²⁸ Züheylî, *Tefsiru’l-Mümin*, XXII, 219.

¹²⁹ Sabûnî, *Safvetü’l-Tefâsir*, II, 516.

¹³⁰ Sabûnî, *Safvetü’l-Tefâsir*, II, 516.

Yine bu sûre, her ümmete bir uyarıcı gönderildiği gibi Hz. Peygamber'in de (s.a.s.) müjdeleyici ve uyarıcı olarak Hakk ile gönderildiğini ilan ederek, daha önce peygamberleri yalanlayanların kışalarını zikretmiş ve bu kışalarla Hz. Peygamber'in kalbini teskin etmiştir.¹³¹

Daha sonra sûrede Allah'ın kitabını okuyan, namazı dosdoğru kılan, Allah'ın verdiği rızık gizli-açık infak eden kimseler övülmekte, Kur'an'ın önceki semavî kitapları tasdik ettiği beyan edilmekte, İslâm ümmetinin en şerefli risalete miras olduğundan övgü ile bahsedilmektedir.¹³² Daha sonra da bu ümmetin, "kulluk görevini eksik yapanlar", "orta yolda gidenler" ve "hayırda yarışanlar" olmak üzere üçe ayrıldığı ifade edilerek, bu üç grubun ahiret âlemindeki durumları zikredilmektedir.¹³³ Sûre, daha sonra müminlerin mükâfatı ve kâfirlerin cezasını zikretmekte ve her iki grubun akâbetini ve kıyamet günü kendileri için hazırlanan durumu tavsif etmektedir.

Sûre, müşriklerin put ve heykellere tapmalarının kınanması ile sona ermekte ve kendilerinden önce geçen ve -fizikî yünden- daha kuvvetli olan kavimlerin akâbetini bildirerek uyarmakta ve bu uyarı ile birlikte Allah'ın insanlara derhal ceza vermemek ve cezaları belirli bir süreye ertelemek suretiyle bütün insanlara tanıdığı umumi rahmetini de zikretmektedir.¹³⁴

Sûrenin muhtevasını şöyle ifade edebiliriz: Sûrenin ilk âyetinde "Gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikiye, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamdolsun. O, yaratmada dilediği arttırmayı yapar. Şüphesiz Allah, her şeye gücü yetendir" belirtilen hususlar, diğer âyetlerde adeta tafsil edilerek anlatılmıştır. Bu cümleden olarak Allah'ın varlığına, birliğine, O'nun eşsiz yaratıcı kudretine delâlet eden kevnî âyetler nazara verilmiş, bunun yanında nübüvvet müessesesinin ve âhiret inancının önemini vurgulanarak, hidâyet-dalâlet sebepleri gösterilmiş ve hak-bâtıl mücadele-

¹³¹ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, III, 107; Züheylî, *Tefsîru'l-Münîr*, XXII, 219.

¹³² Züheylî, *Tefsîru'l-Münîr*, XXII, 219.

¹³³ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, III, 107.

¹³⁴ Züheylî, *Tefsîru'l-Münîr*, XXII, 220.

sinin sonuçlarına işaret edilmiştir. Sûrede vurgulanan bu hakikatler, bazı meseller aracılığı ile müşahhas hale getirilerek, vahye kulak verip ahirete hazırlanan müminleri bekleyen saadet ile kâfirleri bekleyen kötü akıbet dile getirilmiştir. Sûrede son olarak insanların çoğunun nankörlüğüne rağmen, Cenab-ı Hakk'ın onları hemen cezalandırmayıp mühlet verdiği hatırlatılarak, Allah'ın kullarına olan engin rahmeti bildirilmek istenmiştir.

Sonuç

Kur'ân-ı Kerim'de sûre başlangıçlarının farklı olmalarında bir takım hikmet ve maslahat bulunmaktadır. Cenabı Hak, kullarına değişik şekillerde hitap ederek onların Kur'ân mesajına dikkatlerini çekmiş ve müteyakkız bir şekilde dinlemelerini sağlamıştır. Muhatabın dikkati uyandırıldıktan sonra, asıl vermek istediği mesajın, daha dikkatli dinlenilmesini temin etmiştir. Bu cümleden olarak sûrelere; mukattaa harfleri, hamd ifadesi, haber cümlesi, şart cümlesi, dilek cümlesi, kasem, nida, emir, soru ve ta'lil kalıplarıyla başlangıç yapılmıştır. Bu başlangıç ifadelerinin her birisinde değişik hikmet ve maslahatlar gözetilmiştir.

Elhamdülillah ile başlayan sûrelerde de Kur'ân'ın asıl maksatları gözetilmiştir. Fatiha Sûresinde elhamdülillah cümlesiyle başlanarak kulların yaratılış maksatları olan "ibadet etmenin" önemi, ilk sûrenin ilk cümlesi ile bildirmiştir. Kur'ân'ın bir önsözü mahiyetinde olan bu sûre ile onun maksatları olan, "Tevhid, Nübüvvet, Haşr ve Adalet" hakikatleri mücmel olarak anlatılmıştır. Bu sûrede, "hamd âlemlerin terbiye edicisi olan Allah'a mahsustur" denilerek, Cenab-ı Hakk'ın âlemleri terbiye edici olması sebebiyle, hamde müstehak olduğu bildirilmiştir. Elhamdülillah ile başlayan diğer sûrelerde de Fatiha'da ifade edilmiş olan külli hamdin bir kısmı zikredilmiştir. Bu şekilde sûre başlangıçlarındaki benzer ifade kalıplarında da "İlahi Kalam'ın" mucizevî yönleri olduğu bildirilmiştir.

Elhamdülillah ile başlayan ikinci sûre olan Enam sûresinde özellikle "ilk yaratılışa" dikkat çekilerek, inanç esasları ele alınmış ve özellikle tevhid hakikati üzerinde taahşidat yapılarak, bu mesele, inkâr edilemeyecek bir şekilde açık delilleriyle ortaya

konulmuştur. Bu sûrede Hz. Peygamber'in risaletinin doğruluğuna ve Kur'ân'ın Allah'la olan bağlantısına dair Ehl-i kitaba deliller sunulmuştur. Ölümden sonra yeniden dirilişin, kesin delilleri ortaya konulmuş, şirk ve dalâlet ehlinin sapık görüşlerini, bâtil inanışlarını red ve iptal eden belgeler inkârcıların nazarlarına arz edilmiştir.

Üçüncü sûre olan Kehf sûresinde hayat nimetinin devam etmesi için yaratılmış olan nimetlere dikkat çekilmiştir. İman esaslarından özellikle tevhid ve risalet hakikati üzerinde durulmuştur. Ayrıca Cenab-ı Hakk'ın azamet ve kibriyasını gönüllere yerleştirmek için üç kıssa ele alınarak, bunlar üzerinden muhataplara gerekli mesajlar verilmiştir. Bunlara ilaveten sûre de her zaman ve mekânda meydana gelmesi ihtimal dâhilinde olan üç misal getirilerek, bunlar üzerinden Hakkın, mal çokluğu ve saltanata bağlı olmayıp iman ve itikada bağlı olduğu vurgulanmıştır. Daha sonra sûrede müminler, kendilerini bekleyen zafer ve mükâfat haber verilerek tebşir edilmiş, kâfirler ise kendilerini bekleyen kötü akâbet bildirilmek suretiyle tehdit edilerek son bulmuştur.

Sebe sûresi ki, bu da elhamdülillah ile başlayan dördüncü sûredir. Bu sûrede de "ölümden sonra dirilme" nazara verilerek, bu nimetin insanlık için ne kadar önemli olduğu beşerin idrakına arz edilmiştir. Bu konu sûrenin ağırlık merkezini teşkil etmiş, ölümden sonra tekrar dirilip hesaba çekilme, farklı yollarla ve muhtelif üslub ve ifadelerle tekrarlanarak anlatılmıştır. Muhataplar tarafından bu hakikatlerin iyice anlaşılması için de, bu mevzular, bazı peygamber kıssalarıyla desteklenmiştir. Hz. Davud ve Süleyman'a (a.s.), Allah'ın vermiş olduğu iktidar, onların çağdaşı olan Sebe' medeniyeti anlatılarak, nimetin ancak "şükür ile devam edeceği" dersi verilmiştir.

Son sûre olan Fatır sûresinde ise, ikinci yaratılıştan sonraki "ebedi hayat" nimetine vurgu yapılarak, bu nimetin önemi öne çıkarılmıştır. Allah'ın varlığına, birliğine, eşsiz yaratıcı kudretine delâlet eden kevnî âyetler nazara verilmiş, bunun yanında nübüvvet müessesesinin ve âhîret inancının önemini vurgulana-

rak, hidâyet-dalâlet sebepleri gösterilmiş ve hak-bâtil mücadelesinin sonuçlarına işaret edilmiştir. Sûrede vurgulanan bu hakikatler, bazı meseller aracılığı ile müşahhas hale getirilerek, vahye kulak verip ahirete hazırlanan müminleri bekleyen saadet ile kâfirleri bekleyen kötü akıbet dile getirilmiştir. Sûrede son olarak insanların çoğunun nankörlüğüne rağmen, Cenab-ı Hakk'ın onları hemen cezalandırmayıp mühlet verdiği hatırlatılarak, Allah'ın kullarına olan engin rahmeti bildirilmek istenmiştir.

Bütün bu maksatların zihinlerde iyice tesbit edilip yerleşmesi için de âyetler farklı şekillerde anlatılmış ve bu şekilde muhataplara, bu nimetleri bahşeden yaratıcılarına karşı minnet duygularıyla ibadet etmeleri gerçeği ortaya konulmuştur. Bu nimetleri yaratan Cenabı Hakk'ın hamd edilmeye layık olduğu tekrar be tekrar hatırlatılmıştır.

Kaynaklar

- Abdullah Muhammed es-Siddik el-Ğimârî el-Hüsni, *Cevahirü'l-Beyan fi Tenasibi Suveri'l-Kur'ân*, Beyrut: Alemü'l-Kitap, 1406/1986.
- Alûsi, Şihabüddin Muhammed b. Abdillâh *Rîhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesani*, thk. Ali Abdulbari, Beyrut: Dar Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- Birişik, Abdülhamit, *DİA*, Sûre md. İstanbul, 2009, XXXVII, 538-539.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1985.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihah Tacu'l-Lûgati ve Sihahü'l-Arabîyye*, thk. Ahmed Abdulğafur Attar, Mısır: Daru'l-Kütübi'l-Arab, 1377.
- Çetin, Abdurrahman *DİA*, "Fevâihu's-Süver" md. İstanbul: 1995 XII, . 503-504.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, İstanbul: MÜİFAV, 1998.
- Derzeze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadis*, Kahire: Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabîyye, 1388.
- Ebü Hayyân Muhammed b. Yusuf b. Hayyan el-Endülüsî, *el-Bahru'l-Muhit fi't-Tefsir*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Ebussuud Efendi, *İrşâdu'l-Aklî's-Selim ila Mezaya'l-Kitabi'l-Kerim*, thk. Halid Abdulğani Mahfuz, Beyrut: Daru Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- Hulî, Emin, *Tefsir ve Tefsirde Edebî Tefsir Metodu*, Çev. Mevlüt Güngör, İslami Araştırmalar, Mayıs, 1988, Sayı: 7. s. 108.

- Işık, Emin, DİA, Enam Sûresi md. İstanbul: 1995, XI, 169-170.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tahir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus: Dar' u-Tunusiyyeti li'n-Neşr, 1984.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selam, Kahire: Dar Tayyibe, 1420/1999.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut: Daru's-Sadr, 1968.
- Kahraman, Hayrettin, Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: I-V, DİB Yayınları, 2007.
- Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebibekr, *el-Cami li-Ahkami'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Birdunî ve İbrahim Edîş, Kahire: Daru Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964.
- Kutub, Seyyid, Muhammed, *Kur'ân'ı Nasıl Okuyalım*, Trc. Bekir Karlığa, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.
- Mennâu'l-Kattân, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'ân*, Kahire: Nşr. Mektebetü'l-Vehb, 2000.
- Muhammed Reşid b. Ali Rıza, *Tefsirü'l-Menar*, Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Ammetü li'l-Kitab, 1990.
- Mevdudî, Ebü'l-A'lâ, *Tefhimü'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, İstanbul: (çev. Komisyon), İnsan Yayınları, ts.
- Razî, Fahrüddin, *et-Tefsîrü'l-Kebîr=Mefatihü'l-Çayb*, Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabiyye, 1420.
- Sabûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefsîr*, Kahire: Daru's-Sabûnî li't-Tibaati ve'n-Neşr ve't-Tevzi', 1417/1997.
- Suyutî, Abdurrahman b. Ebi Bekr, Celaluddin, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü li'l-Kitab, 1394/1974.
- , *ed-Dürri'l-Mensûr*, Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir *Camîu'l-Beyan an Te'vîli'l-Kur'ân*, Beyrut: thk. Müessesetü'r-Risale, ts.
- Tuncer, Faruk, *Kur'ân Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münasebet*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâmî

- Bilimler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: 2000
- Vahidi, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Beyrut: Alemü'l-Kitab, ts.
- Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1989.
- Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Amr b. Ahmed Cârullâh, *el-Keşşâf 'an Hakâyiki Gavâmizi't-Tenzîli ve 'Uyûni'l-Ekâvîli fi Vücûhi't-Te'vîl*, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1407.
- Zerkanî, Muhammed Abdulazim, *Menahulü'l-İrfan fi Ulumi'l Kur'ân*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- Zerkeşi, Ebu Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh b. Behadır, *el-Burhân fi Ulâmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Beyrut: Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376/1957.
- Züheylî Vehb b. Mustafa, *Tefsiru'l-Münir fi'l-Akîdeti ve's-Şeriatı ve'l-Menhec*, Dimeşk: Daru'l-Fikri'l-Muasır, ts.

